

1.

A lírai ciklusépitkezés művészete még az ókorba nyúlik vissza, de a reneszánsz idején Petrarca óta és az ő hatására, szinte divattá válik. Csaknem valamennyi költő ciklusba fogja össze költeményeit vagy azoknak egy részét, illetve eleve ciklusalkotás szándékával ír verseket. Ovidius-tól, Petrarcán, Angerianuson, Marulluson és Joannes Secunduson keresztül, hogy csak néhányat említsek azok közül, akiknek költészetét Balassi Bálint bizonyos, hogy ismerte, a lírai ciklusalkotás Balassi előtt sem maradt rejtve. A magyar irodalomban ő az első, aki költeményeinek túlnyomó többségét ciklusokba foglalta. Ezekről (pl. Júlia-ciklus, Célia-ciklus stb.) az irodalomtörténetírásban eddig is sok szó esett. Méltatásokban, értékelésekben tehát nincs hiány. Úgy vélem azonban, hogy még igen sok a tennivaló is. Koránt sincs még minden felderítve Balassi ciklusalkotó művészete körül. S ezúttal én is csak ciklusainak egy részét, kétségtelenül talán a legjelentősebbikét kívánom vizsgálat tárgyává tenni. Mégpedig azt az összetett, több kisebb-nagyobb egységből lengyelországi „kibujdosásáig” kialakított költeményfüzért, melyet én — rövidség kedvéért — Nagyciklusnak nevezek.

Klaniczay Tibor *A szerelem költője* című, új meglátásokat tartalmazó nagyobb értekezésében már fölfigyelt arra, hogy a *Szép magyar komédiának* az erdélyi nemes asszonyokhoz intézett ajánlásában a következő sorok — „Ha ez elsőben szerzett szolgálóleányom (ti. a komédia) kedves leszen Kegyelmeteknél, ezért az én szolgálatomért, rövid nap más szolgálót is szerzek Kegyelmeteknek, ki nemcsak ékes énekekkel is, és valami dolgok az én szerelmemben megtörténnek, mindazokról írt szerelmes levelekkel gyönyörködteti ti Kegyelmeteket” — tulajdonképpen már a készülő Júlia-ciklusra vonatkoznak. S Klaniczay helyesen állapítja meg, hogy „Véleményem szerint itt csak a Júlia-versek tervezett gyűjteményéről lehet szó, hiszen azok voltaképpen 'szerelmes levelek' is, 'ékes énekek' is.”¹ Kérdés azonban, létezett-e egyáltalán külön, önálló Júlia-ciklus? Maga a komédia és annak az erdélyi nemes asszonyokhoz intézett ajánlása még a Júlia-ostrom idején készült, amikor Balassi abban reménykedhetett, hogy az egykori szerető, a gazdag özvegy, Losonczy Anna kezét elnyerheti. A komédia ajánlását is ekképp fejezi be: „Kegyelmeteknek míg él, örömet szolgál, Júlia rabja N. N.” Ezt azonban aligha írta volna magáról a Júlia-ciklus lezárása után, mert az 58. (*Ó nagy kerek két ég*) költeménye utólag hozzá töldött zárószakaszában jelenti majd ki, hogy ez éneket „öszverendelém, nem említvén Júliát többé versül”, s utána még odaveti: „Ez az Júliáról szerzett énekeknek az vége.”² Az ajánlás megfogalmazásakor a Júlia-ciklus még nem lehetett befejezve, de túlnyomó része kétségtelenül már együtt volt, s ekkor még arra gondolhatott, hogy a ciklust a Júlia ajkáról elhangzó, boldogító „igen” örömekekkel zárhatja majd le. A kocka azonban végül is vakot vetett, s Júlia-Anna nem Balassinak, hanem az ifjú Forgách Zsigmondnak nyújtotta kezét. Így hát a Júlia-énekek

¹ KLANICZAY Tibor: *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 237—238.

² Az énekekre nem az Eckhardt Sándor által szerkesztett kritikai kiadás (Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951—1954 Akadémiai Kiadó. I—II. köt.) számenjében hivatkozom, hanem azoknak a Balassa-kódexbeli számozására: Balassa-kódex. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Varjas Béla. Bp. 1944.

záróverse nem Bálint szerelme diadalának himnusza lett, hanem a fájdalmasan csalódott költő dicsőítő ódája, búcsúja elérhetetlenné vált nagy szerelmétől. Kiadta-e kezéből Balassi valaha is *önálló versfüzérként* a ma 25 éneket tartalmazónak vélt Júlia-ciklust (bár annak egyes darabjait bizonyára megküldte Losonczy Annának), arra egyelőre „igen”-nel nem válaszolhatunk, mint-hogy ilyen, csak a Júlia-verseket magába foglaló gyűjtemény nem maradt ránk vagy legalábbis eddig nem került elő. Rimay János Balassi-kiadásának tervezetében ugyan a III. rész a Júlia-énekeket tartalmazta volna, ámde a 25 énekből álló Júlia-cikluson kívül, a *Balassa-kódex* tanúsága szerint, voltak Balassinak más Júlia-versei is, pl. a kódex 73. és 74. számú éneke közé iktatott számozatlan „*Valahány török bejt*”.³ Rimaynak tehát tervezett kiadása „Júliáról szóló éneki” közé, helyesebben a ciklus elé vagy után ezeket is be kellett sorolnia. Minthogy azonban Rimay elgondolt Balassi-kiadásának részletes tartalomjegyzékét nem ismerjük, azt sem tudhatjuk, hogy annak „Júliáról szóló éneki” valójában csak a Júlia-ciklust ölelte-e föl, s azt is hány verssel, hiszen a ma Júlia-ciklusnak nevezett énekek közül az első háromban Júlia neve elő sem fordul, vagy egyéb Júliáról írt verseket is magába foglalt? Egy azonban bizonyos: a Júlia-ciklus megfogant, s egy nagyobb egységbe, versfüzérbe, a Nagyciklusba szöve ugyan, a *Balassa-kódex*-ben vitathatatlanul kitapintható.

Szerintem azonban a Júlia-ciklus csak a magja annak a Nagyciklusnak, amelyet Balassi Lengyelországba való „kibujdosása” előtt 1589 nyarán összeállított, s utóbb ugyanez év kora őszén le is zárt.

A *Szerelmem költője* című tanulmányában ugyancsak Klaniczay Tibor beszél először Balassi „lírai önéletrajz”-áról, mondván: „Az 1583 körüli versek . . . már összefonódtak a költő sajátos, egyedi életének alakulásával . . . Létrejött ezzel az élet és a költészet egysége, mely oly ritka a petrarkista költőknél . . .” Majd így folytatja: „Balassi költészetében kezd egy belső lírai folyamatosság kialakulni . . . A külső történések mellett, azok által meghatározva, s azok hatására kezd egy külön lírai önéletrajz kibontakozni, sőt ennek már bizonyos autonóm törvényei, kötöttségei is létrejönnek, melyeket a költő sem hagyhat figyelmen kívül. Gondolatai, kifejezései énekeit önkéntelenül is mindig az előzőkhöz fűzik, ha pedig szakítani akar a költészetében éppen uralkodó gondolkörrel és tematikával, akkor új mondanivalóját és terminológiáját az egyszer megtagadott régihez kapcsolja, visszamenőleg is megszilárdítva lírájának — az Anna-versektől kezdve — szinte észrevétlenül kialakult zárt belső folytonosságát.”⁴ Klaniczay megállapítása azért kitűnő, mert nemcsak körüljárja a kérdés lényegét, hanem meg is ragadja azt. Mert így igaz: Balassi a nemzeti nyelvű európai reneszánsz líra együttesében sohasem vált egyszerű utánczó epigonná. Kezdetől fogva megóvta ettől fokozatosan izmosodó költői szuverenitása, sajátos zsenije, amely az antiktól a reneszánszig ívelő sokféle hatásból csak azt és oly módon fogadta be, amennyire az egyéni életével, személyes élményeivel és az őt közvetlenül környező világgal egyáltalán összehangolható volt. Mindig szerencsésen ötvözte egybe a hagyományos hazait az idegen külföldivel. Még a látszólag utánczásnak tűnő lírai szerepjátszása, az attitűdök, az átvett sablonok, toposzok és trópusok is Balassi számára csak a lírai önkifejezés eszközei voltak, amelyeket saját képzelete, gondolati és érzelmi szférája szerint hajlított, formált meg, alakított át a maga életével mindvégig kapcsolatban levő mondanójához. Ő volt az, aki a magyar költészetben először teremtette meg egész életművével a belső feszültségekkel telített élmény-lírárt.

Klaniczay fentebbi megállapításaiban érzek azonban némi egyoldalúságot is: a hangsúlyt mintha túlságosan is a spontaneitás irányába tolná el. Holott a költeményeknek nem csupán „önkéntelen”, „szinte észrevétlenül kialakult” összefonódásáról, folytonosságáról van szó, hanem — amint látni fogjuk — nagyon is tudatos, művészi megszerkesztettségéről.⁵

³ ECKHARDT Sándor: Rimay János összes művei. Bp. 1955. 43.

⁴ KLANICZAY Tibor: i. m. 225—226.

⁵ Hasonlóképp vélekedik Klaniczay e helyen is, amikor azt írja: „. . . az Anna-versek sorozata rejt magában már ösztönös ciklus tendenciát.”: i. m. 204.

A magyar irodalom történetének kézikönyvében a „lírai önéletrajz” egész fejezetté bővül, s ugyanakkor bele van kényszerítve egy részben valós, másfelől azonban mesterkélten kitalált szerkesztménybe. De hadd idézzem a fejezet bevezető bekezdését, amely a konstrukció lényegét foglalja össze: „Balassi irodalmi tudatossága oly magas fokra emelkedett a Júlia-ciklus megkomponálása során, hogy elhatározta valamennyi költeményének az összegyűjtését, s azoknak egy — a költő egész életét tükröző — kompozícióba való foglalását. Tervét hiánytalanul ugyan nem valósította meg, fennmaradt azonban összeállításának, *maga kezével írott könyvének* egy későbbi másolata, a *Balassi-kódex*, melyből képet alkothatunk elgondolásáról. Eszerint különválasztotta s egy »más könyvbe« írta össze — egy-kettő kivételével — istenes verseit, a többi pedig két egyenlő részre osztotta, házasságát ítélve korszakváltó jelentőségű határkönek. Házassága előtt írt szerelmi és tavasz-vitézi énekeit, összesen 33-at, meglehetősen laza rendbe illesztette, jórészt figyelmen kívül hagyva a kronológiát; a sorozat végére azonban, rendkívüli megfontoltsággal, a *Bocsásd meg Úristen . . .* kezdetű bűnbánó énekét helyezte, hogy utána — a második rész nyitóverseként — rögvést meghazudtolása, a *Méznél édesb szép szók . . .* következék. A házassága utáni költeményekből összeállított második rész ugyanis az egész Júlia-ciklust magában foglalja, vagyis 25 verset, melyekhez Balassi 1589 tavaszán-nyarán további nyolcat szerzett. Így e második könyv szintén 33 költeményből áll, amiből joggal feltételezhető, hogy istenes verseinek számát is 33-ra szerette volna növelni, s azután ezt vagy a világi versek két könyvének elejére, vagy annak a végére helyezni. Mivel a reneszánsz költők versköteteteiket többnyire valamely — misztikus-szagrális értelmű — számrendszer alapján állították össze, Balassi is egy háromszor 33 költeményből, egy verses prológussal együtt pedig kerekén 100 versből álló kötetet óhajtott a jelek szerint kiadni. A nyomtatásra talán azért nem került sor, mert nem készült el valamennyi tervezett istenes ének, Lengyelországba való távozása után pedig Balassi, úgy látszik, már kevésbé törődött versei sorsával. (A meglevő vallásos költemények egy részét valaki beírta azután Balassi »maga kezével írott könyvé«-be, megzavarva ezzel az 1589 nyarán írt világi versek rendjét.)”⁶

Nos hát ez a 100 énekből álló konstrukció tetszetős és tökéletes, olyan szép, hogy nem is lehet igaz. Ha a szerzők (Gerézi Rabán és Klaniczay Tibor) hipotézisnek szánták elképzelésüket, akkor ennek megfogalmazása elhibázott, mert túlságosan a bizonyosság irányába hajlik és félreérthető. Általában ez is történt, s úgy értelmezték: Balassinak volt a misztikus-szagrális 3-as számjegy alapján felépített $3 \times 33 + 1 = 100$ énekből álló kiadványterve, amely azonban nem valósult meg. — Ennek ötlete Gerézi Rabántól származott, noha — akármilyen furcsán hangzik — ő maga ezt soha sehol le nem írta. Utolsó, Balassi Bálintról megrajzolt portréjában még csak utalást sem tesz rá.⁷ Mintha maga is érezte volna, hogy ez a 100 versből felépített légvár — ha van is bizonyos reális magja — ebben a formájában nem egyéb pusztá fikciónál. Jómagam sohasem tudtam elfogadni.

Mi hát benne az a mag, ami realitásként értékelhető belőle?

Ennek megválaszolására azonban vissza kell nyúlnom Balassi „maga kezével írt könyve” keletkezésének történetéhez. Úgy ahogyan a *Balassa-kódex*ban a Balassi költeményeit felőlelő rész ránk maradt, verseinek három, illetve négy csoportjából tevődik össze. Az első rész a költőnek házasságáig szerzett énekeit tartalmazza (1—33. költemény); a második a házasságától Lengyelországba való „kibujdosásáig” írottakat (34—75. költemény); a harmadikban a Célia-versek foglalnak helyet (1—10-ig újra kezdődő számozással). Ezután következik még egy negyedik vegyes csoport, részben neki tulajdonított, részben a gyűjteményben már korábban is előforduló Balassi-énekekből összetakolva. A továbbiakban a kódex Rimay János költeményeit (1—32-ig terjedő számozással), majd „az mostani poeták” szerzeményeit foglalja magában

⁶ A magyar irodalom története. Főszerk. SÓTÉR István. Bp. 1964. I. 471.

⁷ GERÉZI Rabán: Balassi Bálint. Krif. 1967. évf. 5—6. szám 13—26. és Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Bp. 1968. 485—510.

(három ének) és végül függeléként még két ének következik, nem az eredeti másolók, hanem egy későbbi, XVII. század második feléből való kéz írásában.

Mint hogy Rimaynak 1610 után szerzett énekeiből egy sem szerepel a kódexban, a Balassi—Rimay rész még 1610 körül szerkeszthette valaki össze. De ez az ismeretlen 1610 körüli szerkesztő Balassi költeményeit nem másolhatta közvetlenül a költő „maga kezével írt könyvé”-ből. Ezt a nézetet vallottam már a *Balassa-kódex*hez készült bevezetésemben is, s e mellett ma is kitartok. Bár Klaniczay 1957-ben *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához* című dolgozatában vitába száll velem, s megkísérli annak bizonyítását, hogy az a személy, aki Balassi és Rimay verseit 1610 körül egy kötetbe összeszerkesztette, Balassi költeményeit a „maga kezével írt könyvé” eredeti Balassi-kéziratából másolta ki.⁸ Érvei engem erről nem győznek meg, mégpedig több oknál fogva:

1. Nem veszi kellően figyelembe, hogy a 61. ének (*Vitézek mi lehet*) után törés van a lejegyzésben, hogy itt szakad meg valójában Balassi „maga kezével írt könyvé”. Azt a bejegyzést, amely a 61. éneket követi, s amely arról tájékoztat, hogy van még Balassinak 10 istenes éneke, de az más könyvben van, nem írhatta le a költő a *Vitézek mi lehet* . . . kezdetű éneke után a „maga kezével írt könyvé”-be, egyrészt mert ő amúgyis tudta, hogy azok más könyvben vannak, másrészt pedig nem valószínű, hogy a 61. énekkel le akarta volna zárni a gondosan megtervezett versfüzért. Legfeljebb a „maga kezével írt könyvé”-ből másoló személyt informálhatta erről, aki azt le is jegyezte saját másolatába, de ez a valaki aligha lehetett azonos az 1610 körüli keletkezett összeállításnak szerkesztőjével.

2. Az sem képzelhető el, hogy az a 62—75-ig terjedő, meglehetősen zavaros összevisszaságot mutató versek sora — amelyben istenes éneket követ a Margarétáról írt, a nyolc ifjú legény vetélkedéséről szóló, majd szerelme háládatlanságán kesergő vers, sőt Júliát név szerint is megemlítő valahány bejt (amikor pedig már az 58. énekben kijelentette, hogy Júliát nem említi többé versül), majd a zarándoknak való, s végül a hazájától búcsúzó ének — Balassi „irányítása alatt” került volna bele folytatásként a „maga kezével írt könyvé”-be, amint azt Klaniczay gondolja. Sőt még a Célia-versekről is feltételezi, hogy azokat „esetleg maga a Balassi megbízásából már eddig is másoló íródeák” csatolta volna a gyűjteményhez.⁹

3. Hihetetlennek látom ezt az elgondolást azért is, mert ha Balassi Lengyelországba való „kibujdosása” előtt megtervezte énekeinek a 61-ig (*Vitézek mi lehet*) szervesen felépített gyűjteményét, hogy azt nyilvánosság elé bocsássa — márpedig ez nem vonható kétségbe — akkor teljességgel érthetetlen, hogy a nagy műgonddal összeállított versfüzért, amikor már csak 5 ének kellett a második rész 33-ra való kiegészítéséhez, a végén szinte tudatosan elrontsa, összekuszálja. Ezt csak olyan külső valaki követhette el, akinek édes mindegy volt, hogy a költemények milyen sorrendben követik egymást. Leírt mindent, ahogy jött, ami éppen a keze ügyébe került, amihez hozzáférhetett. Számára csak az volt fontos, hogy minél több Balassi-verset gyűjtsön össze. De ezeket nem a költő sajátkezűleg írt könyvébe másolta bele, hanem — amint még látni fogjuk — egy olyan kéziratba, amelyet vagy maga vagy valamelyik íródeák másolt Balassi „maga kezével írt könyvé”-ből.¹⁰

4. Az „ösmásoló” létezése mellett szólni maga a 100 énekből álló konstrukció egyetlen elfogadható eleme is, hogy tíz Balassi valóban tervezett egy — nem $3 \times 33 + 1$ éneket, hanem — 2×33 verset tartalmazó füzért, amelynek vége a *Balassa-kódex*ben össze is áll. De csak akkor, ha

⁸ KLANICZAY Tibor: *Hozzászólás Balassi és Rimay kritikai kiadásához*. MTA I. OK. XI. köt. Bp. 1957. 1—4. szám. 281—283.

⁹ Uo.

¹⁰ 1590 után keletkezett Balassi-vers már egy sincs a kódexban, ami arra vall, hogy az „ösmásolat” gazdát cserélt. Ugyanis a Célia-versek és a Rimay-rész közé lejegyzett Balassinak tulajdonított, vagy már korábban lemásolt, illetve azokból kontaminált éneket tartalmazó negyedik rész nem származhat az „ösmásolótól”, hanem egy újabb kontárkodó kéz műve. De 1590 után írt Balassi-vers ezek között sem fordul elő.

feltételezzük, hogy volt egy avatatlan, idegen kéz, vagyis az „ösmásoló”, aki megzavarta az énekek egymásutánját, s az általa közbeiktatott 62—70-ig terjedő 9 istenes éneket és még valamit, a kódex 73. és 74. költeménye közé ékelte számozatlan *Valaháry török bejtet*, mint a kontextusba nem illőt, kiemeljük a kódex énekeinek sorából.

Így egészen világosan kirajzolódik egy 2×33 , azaz 66 énekből álló füzér, amely Balassi lengyel földre való „kibujdosásáig” tejedő életrajzához illő regénye.

Viszont sehol semmi nyoma annak, hogy Balassit valaha is egy 100 versből összeállított gyűjtemény foglalkoztatta volna. Ugyan miért is? Hiszen ebbe a Prokrusztész-ágyba a teljes költői életművet amúgysem lehetett volna belegyömöszölni. S amikor 1589-ben verseinek gyűjteménybe foglalását elhatározta, a harmadik 33-as költemény-csoportból, az istenes énekekből mindössze 10 volt készen, s effajta élete végéig összesen sem írt 20—21-nél többet. Éppen a 66 költeményből megkomponált Nagyciklus mond leginkább ellent a 100 éneket tartalmazó, soha nem létezett elképzelésnek. *A Nagyciklus ugyanis egy meghatározott életrajzi és szituációs lírai kivétel, amelynek megvan a maga külön sajátos, zárt mondandója, s ez annyira egységes, kerek egész: nem tűri meg, hogy akár eleje, akár utána egy idegen témájú és szándékú harmadik 33 énekből álló verscsoportot amúgy szervesen még hozzáfűzzenek. Hiszen amire az istenes énekekből a lírai önéletrajzhoz szüksége volt, azt Balassi már eleve beleillesztette a Nagyciklusba.*

Tudom, hogy a 2×33 -as szám realitásával szemben is merülhetnek fel kétségek. Magam is hosszan vívódtam ezzel a problémával. Hiszen a házasságig szerzett első 33 éneket az a megjegyzés rekeszti be, hogy „Ezek az énekek, kiket Balassi Bálint gyermekségétől fogva házasságig szerzett, jölehet kettő hia. Az egyik egy virágének az *Irgalmas Úristen* nótájára, kinek az kezdeti így volt: *Vallyon meddig akarsz engem kesergetni*, az elveszett. Másik egy könyörgés a *Palatics* nótájára, ki az *Nyiri Báthory Istvánnál* és *Ugnotnénál* is volt. Így kezdetük el: *Láss hozzáim üdvességemnek Istene etc.*”¹¹ Ebből pedig értelemszerűen az következnek, hogy ha ez a két ének el nem kallódik, akkor az első rész nem 33, hanem 34 vagy 35 éneket tartalmazott volna. Ami viszont azt a gyamút kelti, hogy a 33-as szerkezet nem eleve elhatározott számon alapszik, hanem mert Balassi véletlenül éppen 33 olyan éneket talált szerzeményei között, amely lírai regényének koncepciójába beleillett. A végeredményen azonban mindez mitsem változtat. Sőt az sem, ha valaki azt gondolná, a 33 énekből álló második rész eredetileg talán nem is 33, hanem csak 28 énekre terjedt. Ez a sejtés abból eredhet, hogy az „ösmásoló” Balassi „maga kezével írt könyvé”-t akkor másolta le, amikor az még csak 61 éneket tartalmazott, amiből arra lehetne következtetni, hogy Balassi lírai önéletrajzát először talán a *Vitézek mi lehet . . .* kezdetű énekével akarta lezárni, s csak midőn lengyel földre távozása 1589 augusztusában végleges elhatározással érett, kerekítette ki az első rész 33 verse mintájára a másodikikat is 33 énekre.

A számmisszika hívei nyilván szívesebben hallanák, ha azt bizonygatnám, hogy Balassi a 3-as szám bővületében eleve 2×33 , azaz 66 énekre tervezte meg lírai regényciklusát. Nem vonom kétségbe, hogy Balassi költészetében a 3-as számnak van bizonyos misztikus jelentősége, de a fenti megfigyelések alapján mégsem merném határozottan kijelenteni, hogy a 66 énekből fölépített Nagyciklus már előre megfontolt szándékból a 3-as szám jegyében született. Kétségtelen azonban, hogy azzá vált, azzá formálódott szerkesztés közben előre elhatározás nélkül is, és pedig annál könnyebben, mert Balassinban amúgy is volt valamiféle vonzalom a szakrális 3-as szám iránt. S nyilvánvaló, hogy a Nagyciklus első felének megkomponálása után a másodikikat már tudatosan a 3-as szám jegyében egészítette ki ugyancsak 33-ra.

Az eddigieket összegezve a következőket állapíthatjuk meg:

1. Balassi 1588—1589-ben elhatározta a Júlia-ciklus összeállítását, amely azonban külön, önálló versfüzérként nem maradt ránk, csak beleágyazva a Lengyelországba történt „kibujdosásáig” írt, a *Balassa-kódex* 1—75-ig számozott énekeinek sorozatában.

2. A hetvenöt énekből a „lírai önéletrajz” körvonalai sejlenek elő.

¹¹ Balassa-kódex. Bp. 1944. 46—47.

3. Kialakul az a helyes felismerés, hogy a 75 énekből álló költeménysorozat első része (a házasságáig szerzett 1—33. vers) mintájára, annak második fele is 33 éneket tartalmazhatott, ha az utolsó 5 énekhez kevert, s a gyűjteménynek ellentmondó darabokat abból elhagyjuk. Így egy 2×33 verset magába foglaló sorozat áll össze.

4. Ennek nyomán — és a 3-as szám bővületében — születik meg a 3×33 énekből és egy prológból, azaz 100 versből álló mesterkelt gyűjtemény feltételezése, amely azonban — reális magját, a 2×33 versből álló füzért kivéve — nem egyeb pusztá fikciónál.

5. A lengyelországi „kibujdosásig” szerzett 2×33 ének olyan egyszeri alkalomhoz kötött, egységes és zárt alapgondolaton felépülő Nagyciklus, amely kizárja, hogy ez egy más elvek szerint elrendezett, harmadik 33 versből álló csoporttal megtoldható legyen.

2.

Ezek után megkísérlem most már rekonstruálni, a rendelkezésünkre álló anyagból, adatokból kikövetkeztetni: hogyan is alakult ki a Nagyciklus belső szerkezete?

A mag, amely körül a kristályosodás megindult, vitathatatlanul a Júlia-versek voltak. Amikor ezeknek ciklussá formálása Balassiban felöltött, akkor az énekek még nem abban a rendben követhették egymást, s valamennyi még el sem készülhetett, ahogyan ezeket ma a 25 énekből álló költeményfüzérből ismerjük. Hiszen a Júlia-ciklus terve — amint a komédia ajánlásában láttuk — már a pásztorjáték befejezése idején foglalkoztatta. De azt még csak nagyjából sejt-hette, hogyan rendezi majd el az énekeket a ciklus keretén belül. S főképp nem tudhatta még, hogy milyen lesz annak a befejezése. (Mellesleg megjegyezve a 25 énekből álló Júlia-ciklusban, úgy látszik, semmiféle szerepe nincs a 3-as szám igézetének!) Körülbelül 1589 elején-koratavaszán dőlhetett el véglegesen, hogy Losonczy Anna Forgách Zsigmondot választotta második férjéül. Addig pedig még élhetett a költőben a remény szikrája, hogy hátha megtörténik a csoda, s Anna mégis neki, az egykori szeretőnek nyújtja kezét. A ciklus végleges szerkezete tehát, minthogy a situáció végső kicsengése komorra váltott, visszahatott a kompozíció egészére is, a ciklus eredeti elképzeléséhez viszonyítva, gondolati, tartalmi vonatkozásban is átalakult. Igazuk van azoknak, akik úgy vélik, ahogy Klaniczay Tibor is a Júlia-versekről szólva írta: „Szövegeivel szabadon bánt — valószínűleg át is fésülte egyiket-másikat — és az egyes énekeket keletkezésük időrendjétől függetlenül, költői koncepciója szerint elrendezte.” Majd pedig hozzá teszi: „Minden bizonnyal utólag is írt egy-két éneket, hogy megalkossa a ciklus retorikus-mitologikus keretét.”¹² Sőt, én még azt is lehetségesnek vélem, hogy jóval korábban szerzett versei közül is a Júlia-ciklusba iktatott egy-egyét. Így pl. a kódex 46. darabját, a *Dobó Jakab éneke ellen* írottat. Mert mit keres egy Dobó Jakabbal vitázó vers a Júlia-ciklusban? Ezt aligha írhatta a Júlia-ostrom idején, azaz 1587—89 között. Mi értelme lett volna ennek a vetélkedő éneknek ekkor, hiszen Dobó Jakab már 1585 márciusában meghalt. Ez a vers még Balassi házassága előtt, 1582—1583 táján születhetett. S az a gyanúm, hogy Balassi a költemény utolsó előtti versszakába vagy utólag írta be Júlia nevét (az eredetileg személytelenebb: „szeretőm”, „kegyesem”, „kedvesem” vagy „szerelmem”) helyébe, vagy az egész versszakot később szötte a költeménybe. Ugyanis ez a vers úgy hat, mintha kétszer fejeződne be. Csattanója az utolsó előtti szakaszban van, s az ének így is befejezett, kerek egész. Ezután a Dobó Jakab ellen szóló záró szakasz már egészen sután hat. Mint befejezés akkor volna igazán a helyén, ha a Júliát idéző utolsó előtti szakaszt kihagynók a versből. Ez utóbbinak kiforrottabb, érettebb megfogalmazása is mintha arra vallana, hogy később készült az ének többi részénél. Am az egész költemény a Júlia-ciklus kontextusába éppen e szakasz által kötődik, hiszen egyfelől az előző 45. (*Kérde egy barátom*) énekekben még maga is „kis Cupido”-nak nevezi Venus szárnyas puttóként ábrázolt

¹² KLANICZAY Tibor: *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 239—240.

gyermekét, másfelől pedig Júlia itt elhangzó kívánságának az 50. (*Júlia két szemem*) énekben tesz eleget, amikor a költő szavára: „Szerelem szép képét írom, néki mondék”, Júlia így felel: „Hát engem ír l s reám mosolodék.” Ilyen bizalmas helyzetbe azonban Balassi 1587–1589 között Losonczy Annával már nem kerülhetett, amiből az következne, mintha mégsem az egész utolsó előtti versszakot, hanem csak Júlia nevét illesztette utólag a versbe. Bár az sem lehetetlen, hogy a ciklus e fiktív epizódjával azt akarta elhitetni, hogy még 1587–89 között is töltöttek együtt néhány meghittebb órát.

A Júlia-ciklus belső részleteivel azonban ez alkalommal nem kívánok foglalkozni. Sokszor és sokat írtak már róluk, s ha van is mindezekhez hozzáfűzni valóm, most csak annyiban érintem a Júlia-verseket, hogy milyen szerepük volt a Nagyciklus létrejöttében.¹³

Köztudott, hogy valamely lírai ciklus-koncepció rendszerező, elrendező elve igen sokféle, s ezen túlmenően egyazon cikluson belül is többszörösen összetett lehet. Azaz a versek egy vagy egyszerre többféle szempontból is csoportosíthatók ugyanabban a lírai ciklusban. Így tematikai, tartalmi, érzelmi, hangulati, gondolati, formai vagy stílusjegyek szerint, s ezek akár egymás mellett, akár egymás után, akár pedig egymást keresztezve is jelentkezhetnek. Ezek szerint a lírai ciklus interpretálása is többféle szempontból és többféle módszerrel közelíthető meg, s korántsem ringatom magam abban a hitben, hogy amit most Balassi Nagyciklusáról mondok, azzal a témát akárcsak megközelítőleg is kimeríthetném. Nem is szólva arról, hogy a Nagycikluson kívül Balassi többi ciklusát még csak érinteni sincs szándékomban.

Általában minden lírai ciklusnak van egy központi mondandója, eszmei, gondolati tendenciája, amely rendszerint többet vagy mást is kifejez, mint a ciklus költeményei egyenként vagy ezeknek egy kisebb csoportja önmagában. Elrendezésük többnyire ahhoz igazodik, hogy a vezérlő elvet, gondolatot erősítse, támogassa. Nem szükségszerű, de lehet a lírai ciklus egészének vagy egy részének „cselekménye”, epikus színezete is, noha a lírai ciklus inkább belső, lelki „történések”, folyamatok kivétítése, s így „statikusnak” még az epikus elemet nem tartalmazó részek sem mondhatók. Balassi Júlia-ciklusának első felében szintén van epikus részlet. Már a ciklus készülését is így jelenti be, hogy „ékes énekkel” és „szerelmes levelekkel” akar „gyönyörködtetni” mindarról „valami dolgok az én szerelmemben megtörténnek”. S mint ahogy a komédia-szerzést is „új forma gyanánt” vette elő, most lírai önvallomását önti „új forma gyanánt” ciklusba. Mert művészileg ezzel megint tudatosan valami újat teremt a magyar költészetben, hogy megmutassa azoknak, akik az ő nyomában a „versszerzést igen elővették és közödszögé is tölték”: nemcsak szép verset lehet és kell magyarul írni, hanem *hogyan lehet azokat úgy fűznie forni, hogy önmagukon túlmutatva a ciklus együttesében új értelmet, új jelentést is kapjanak.*

A 25 énekből álló Júlia-ciklus, bár egységes kompozíció, de azáltal, hogy Balassi eredeti szándéka, ti. hogy a költeményeivel visszahódítsa Losonczy Annát, végül is kudarcba fulladt, valahogy mégsem érezhette a ciklust ebben a megváltozott helyzetben véglegesen befejezettek. Ha elnyerte volna Júliát, akkor lezártabban formálhatta volna meg a Júlia-versek füzérét, s talán föl sem ötlék benne, hogy tovább építse a ciklust. A megváltozott helyzetben azonban sem teljesnek, sem véglegesen lezártnak nem tekinthette a versfűzért, hiszen most már nem arról volt szó, hogy azt bizonygassa, Annát, az egykori szeretőt nem tudta elfelejtteni, még most is mindenkinél jobban szereti, s leghőbb vágya, hogy az özvegygé vált asszonyt feleségül megnyerhesse. *Az új szituációban ez az alagondolat értelmét veszítette, s szinte kikényszeríti, hogy a ciklus központi mondandóját megváltoztassa, illetve kiegészítse. Ennek viszont egyenes következménye, hogy a versfűzér időbeli határait visszafelé is és előre is kitágítsa. Így születik meg a Nagyciklus, amely maga is két részből, vagyis cikluspárból épül fel: az első rész a házasságáig, a második pedig lengyel földre való „kibujdosásáig” tárja elének szerelmi regényét. A két rész egységes egészet alkot, noha mindegyik további több-kevesebb és kisebb-nagyobb énekbokorból tudatosan megszer-*

¹³ Az erre vonatkozó irodalmat l. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp. 1972. 283–290. — Azóta érinti még e kérdést CSANDA Sándor: Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus. Bratislava 1973. 133–139.

kesztett mű. Márpedig ha ez Balassinak élete nagy szerelméről művészi kompozícióval öröklése, akkor ennek határozott, az egész Nagyciklusban kifejezésre juttatott, azt összefogó egységes mondanójának kell lennie. Ez azonban több és más, mint a Júlia-ciklusé. Mit akart hát a világgal, olvasóival elhúzni Balassi? A kérdést úgy is fogalmazhatnám, hogyan látta a költő önmagát, saját életét, sorsát, amely „kibujdosásához” vezetett? Erre a Nagyciklus egyértelmű választ ad: Bálint egyetlen nagy szerelme Anna-Júlia, akit ő fiktitv életrajzában kezdettől fogva házasságban kívánt magához kötni. Annán múlott, hogy az nem így történt, s a kudarc a szerelmében másodszor is csalódott, elkeseredett és megalázott Balassit „önkéntes száműzetésbe” kényszerítette. Íme a lírai regény alap gondolata.

Nyilván mindenkiben azonnal fölmerül a kérdés: vajon mi a viszony a költő valóságos élet-története és e lírai önvallomás között? Előjáróban erről annyit máris leszögezhetek, hogy Balassi egyetlen sort, egyetlen gondolatot, egyetlen érzést vagy hangulatot sem foglalt versbe, amely az ő személyes élményeivel, érzés- és gondolatvilágával valamiféle összefüggésben ne lett volna. Még a mitologikus keret és szimbolika is — amely csak ékesítése, költői szférába helyezése a földi dolgoknak — voltaképpen a valóságot rejti. Ám megint más kérdés, hogy azok a költemények, amelyek a Nagyciklusban Annára vonatkoznak vagy mi ilyennek érezzük, vajon mind eredetileg is Annához vagy Annáról szóltak-e? Szinte bizonyos, hogy nem! S az is kétségtelen, hogy a versek nem keletkezésük valóságos időrendjében sorakoznak, hanem a lírai regény sajátos belső törvényszerűségeihez, „epikumához” vagy helyesebben lélektani folyamatához igazítva követik egymást. A Nagyciklus ugyanis Balassinak egészen bámulatos szerkesztőkészségéről, komponáló tehetségéről tesz tanúságot. Töltelékvers szinte nincs is az énekfűzerben. Ellenkezőleg, a költemények túlnyomó többségének a ciklusban elfoglalt helye oly szorosan meghatározott, hogy onnan el sem mozdítható, fel sem cserélhető anélkül, hogy a ciklus egészének gondolatmenete csorbát ne szenvedne, illetve azt teljesen föl ne borítaná. Ciklus-koncepciójának fő rendszerező elve tehát nem a kronológiai hűség, s ezt nyomatékosan hangsúlyoznom kell. Bizonyos időrendbeli egymásután mégis van a Nagyciklusban, hiszen mindaz, amiről az önéletrajzban meggyőzni kíván, időben lejátszódó folyamat. A Nagyciklus szerkezete, témája tehát kidolgozott, fiktitv „mese”. Bonyolult, sőt rafinált megkomponáltsága már a manierizmus hatásait idéző, költői bravúr.

Második felét (azaz a házasságától a „kibujdosásáig” szerzett énekeket, s főleg a Júlia-ciklust) többen vizsgálták és világosan értelmezték. Magyarázatra inkább csak az szorult, hogy a 61. (Vitézek mi lehet) ének után, Balassa-kódexbeli redakciójában, hogyan keletkezhetett az ismert törés?

Először is feltehető, hogy Nagyciklus formájában összeállított ún. „maga kezével írt könyv” talán soha nem is létezett. Hiszen, ha Balassi sajátmagának össze is írta esetleg két vagy több füzetben, illetőleg könyvben költeményeit, az még nem lehetett a Nagyciklus, minthogy ennek megszerkesztésére csak 1589 nyarának elején került sor. Lehet, hogy e füzetekből, könyvekből a Nagyciklus első példányát sajátkezűleg írta le, de még valószínűbb, hogy a megkomponált versfüzért — egyelőre a 61. énekig, mert az addig legkésőbbre datált versét az 59. (Szerelem istenném) éneket 1589 júniusában szerezte — nem a költő maga körmőlte le. Hihetőbb, hogy ő csak összeállította az énekek Nagyciklusbeli rendjét, egy árkus papírra leírva és megszámozva azok kezdősorát, s írástudó szolgáljaival lemásoltatta a ciklus rendjében a költemények szövegét. Sőt az sem lehetetlen, hogy nem egy, hanem több, talán 3–4 példányt is készítettett így a versfüzérből, mivel azt amúgy is a nyilvánosság elé, tehát terjesztésre szánta. Arról legfőljebb csak álmodhatott, hogy esetleg külföldön ki is nyomattassa. Hiszen még tisztességes ruhára sem telt neki, nemhogy nyomdaköltségre. Magyarországon pedig akkoriban olyan nyomdász nem akadt, aki egy ilyen profán verskötetet a saját költségén ki tudott és mert volna adni. Azt meg a büszke mágán szegyeelte volna, hogy barátaitól koldulja össze a kinyomtatásra szükséges pénzt.

Valakinek (az „ősmásolóknak”) egy ilyen kéziratos példány juthatott a birtokába vagy egy ilyet másolt le, amely még csak 61 éneket tartalmazott, s a többi Balassi-verset már emezek után

írta le folytatva a számozást, de abban a sorrendben, ahogyan éppen hozzájuk férhetett. Mindez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy volt a Nagyciklusnak talán olyan példánya is, amelyben a 66 ének a helyes rendben követte egymást, s a 61. után nem keveredett oda nem illő szerzeményekkel.

Ha az előbbi hipotézisem elfogadható, akkor mindjárt érthetőbbé válik az is, hogy a *Balassa-kódex* 1610 körüli összeállításának szerkesztője miért mondhatta Balassi írásáról, hogy az nehezen olvasható. Ennek ti. éppen az ellenkezője igaz: Balassi kezeírása igen szép, egyenletes és nagyon jól olvasható ma is, s az volt a maga korában is. Így hát csupán arról lehet szó, hogy az „ósmásolat” birtokosa vagy készítője csak azt hitte, hogy a költő saját kezeírású könyvét szerzte meg, illetve abból másolt. Valójában azonban Balassi egyik kevésbé szerencsés kezű szolgájának a másolatához jutott hozzá vagy abból készítette a magáét.

A legtöbb fejtörést már eddig is a Nagyciklus első fele, a házasságig szerzett énekek 1—33. számig terjedő csoportja okozta. Hogy az első és második rész valamiképp szervesen összefügg, az Szilády Áron óta senki előtt sem volt vitás. Különösen fölfigyeltek erre Eckhardt Sándornak *Balassi Bálint* című könyve (1941) nyomán, aki a Júlia-ciklus és Balassi házassága előtt írt költeményei között minduntalan kereste és meg is találta a kapcsolatot.¹⁴ Klaniczay Tibor is Eckhardt észrevételeiből indult ki, s azokat fejlesztette tovább, kiemelve a Balassi házasságig szerzett énekeinek záró, 33. (*Bocsásd meg Úristen*) éneke és a második rész nyitó, 34. (*Méznél edesb szép szók*) verse — mint ellentéppár közötti szoros belső összefüggést.¹⁵ Balassi — amint még látni fogjuk — kedvelte az ellentétezzel járó gondolatfűzést. Mindenki megcsodálta a Júlia-ciklust, és megérezte azt is, hogy ez összefügg mind az előtte mind az utána következő énekek csoportjával, s újabban az egészet „lírai önéletrajz”, „lírai regény” néven emlegették, azt azonban senki sem mert kimondani, hogy ez együttvéve egy többszörösen összetett, tudatosan megszerkesztett Nagyciklus. Ebben a legfőbb gátló körülmény az volt, hogy az első rész 33 énekében nem ismerték fel a ciklus-szerkezetet, a költemények egymásutánjának belső rendjét, az elrendezés elvét, alap gondolatát.¹⁶ Eleinte azt hitték, hogy az első 33 vers kronologikus sorban követi egymást. Szilády Áron, Erdélyi Pál, s némi korrekcióval Dézsi Lajos is, hol a versekből akarták kiolvasni a költő életrajzát, hol a verseket igazították a hiteles vagy annak vélt életrajzi adatokhoz.¹⁷ Waldapfel József jelentette ki először, hogy „az első harminc költeményen belül a sorrend semmiesetre sem a keletkezés sorrendje. Balassi valószínűleg csak később írta össze, bár nagyjából az összetartozó csoportok egymás mellett vannak.”¹⁸ Ennél többet erről az 1964-ben kiadott magyar irodalomtörténeti kézikönyv sem mond, noha ugyanakkor — amint már láttuk — kreál egy 100 énekből álló soha nem volt gyűjteményt. Viszont mindenki tanácsátlanul torpant meg e kérdés előtt: ha nem a kronológia, akkor vajon milyen más „rend” vagy koncepció szerint kerülhettek egymás mellé a költemények? Az 1930-as évek vége óta, amikor a Balassi-kiadásokkal, majd a kódexszal kezdtem foglalkozni, többször szóba került egykori professzorommal, Horváth Jánossal s Eckhardt Sándorral és másokkal is ez a kérdés. Hiszen valamennyiünket izgatott a probléma, hogy miféle elgondolás vezette Balassit az első 33 ének összeállításában? A ciklusalakítás szándékát többé-kevésbé megsejtettük benne, de annak belső szerkezetét illetően elfogadható megoldást nem sikerült találnunk. Újabban, amióta a „lírai önéletrajz” gondolata, majd a 100 versből álló konstrukció felvetődött, tovább erősödött bennem a feltevés,

¹⁴ ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. (1941) 151—168.

¹⁵ KLANICZAY Tibor: i. m. 223—224.

¹⁶ Ennek megoldására — igen elnagyoltan — először a *Balassi házasságig szerzett énekeinek ciklusa* című rövid cikkemben tettem kísérletet, mely a *Régi magyar századok* (Bp. 1973) című, Klaniczay Tibor ötvenedik születésnapjára kiadott füzetben jelent meg (7—10. lap).

¹⁷ SZILÁDY Áron: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei. Bp. 1879. I—LIII. — ERDÉLYI Pál: *Balassa Bálint*. Bp. 1899. — DÉZSI Lajos: *Balassa Bálint minden munkái*. Bp. 1923. I—II. köt.

¹⁸ WALDAPFEL József: *Balassi költeményeinek kronológiája*. ItK 1926. 209—210.

hogy a 66 ének egyetlen nagy ciklust alkot. Ha pedig ez „lírai önéletrajz”, akkor az csak fikatív, regényes életrajz lehet, s alighanem ez a kulcsa a rejtély megfejtésének. A megoldáshoz azonban még hátra volt az életregény alapmondandójának és belső szerkezeti fölépítésének feltárása. Egyre világosabbá vált előttem, hogy az a költő, aki oly művészi megkomponált versfüzért hagyott ránk a Júlia-ciklusban, nem másolhatta össze minden rend és koncepció nélkül házasságig szerzett énekeit sem. S annál kevésbé vagy éppen azért sem, mert nem keletkezésük szoros rendjében állította azokat össze. Bár ez a rend és koncepció nem olyan nyilvánvaló és átlátszó, mint a Júlia-ciklusban, illetve a Nagyciklus második felében, mégis világosan felismerhető, hogy a házasságig szerzett 33 ének maga is kerek ciklus. De mivel éppen ez maradt eddig rejtve, kimazsoláztak belőle bizonyos verseket, illetve verscsoportokat (pl. Anna-versek, udvarló versek stb.), s ezekből állítottak össze tematikusan ugyan egységes, de egyébként merőben önkényes versfüzereket.¹⁹ *Balassi házasságig szerzett énekeinek egymásutánja azonban összefüggően meg-szerkesztett énekpárok és kisebb (3–4 versből álló) csoportok láncolata.* Egyáltalán nem valamiféle lazán összefércelt, sem a kronológiai renddel, sem az azonos fajtájú költemények (pl. emblematis énekek, bókversek, heroidák, helyzetdalok stb.) együtt tartásával nem sokat törődő sorozat, hanem egy nagyon is tudatosan megkomponált énekközlés, amelyben a költemények időrendje éppúgy, mint az egymű versek megoszlása alá van rendelve a ciklus koncepciójának. *E ciklusban pedig egy filmszerűen mozgalmas, a pszichológiai folyamat szerint regényesen alakított lírai életrajz első fejezete bontakozik ki, melynek középpontjában Anna áll.* Az énekek helyét, elrendezését és egymáshoz való viszonyát is ez szabja meg, s éppen ebből következik, hogy pl. az eredetileg talán nem is Annáról szóló versek, a ciklus kontextusában Anna-vonatkozást nyernek és így a regény szálai egyre inkább az ő személye köré sűrűsödnek.

3.

Mielőtt azonban a Nagyciklus első felének részletesebb bemutatásához fognék, hadd foglaljam össze röviden a teljes lírai regény „cselekményét”, vagy ha úgy tetszik, tartalmának „epikus” keretét.

Aenigmával, azaz „találós mese”-ként indul. A költő arra kéri kedvesét (s rajta keresztül az olvasót), hogy fejtse meg, kiről szól, kiket példáz a szerelmi történet. A titkolódzás a ciklusban voltaképpen már csak látszat-rejtélyeskedés, aminek azonban egykor nagyon is valós alapja volt. Hiszen amíg Anna Ungnad Kristóf felesége volt, valóban titkolni, rejtgetni kellett szerelmüket. Ez a látszat-rejtélyeskedés a Nagyciklus második felében, a Júlia-versekben is folytatódik. Amíg azonban az első részben rejtve vagy kimondva valóságos nevek szerepelnek, a másodikban ez már csak költői játék. Anna neve ebben Júlia, az eredetileg „ragyogó” jelentésű Julius név nőiesített formája. Bálint neve pedig *Credulus*, aminek jelentése „könnyen hívő, hiszékeny”. A bevezető *Aenigma* című költemény után a 2. énekben Krisztina gyűrűt küld Bálintnak, azaz felajánlja a házasságot. Erre a következő 3. vers azzal felel, hogy valamikor Bálint is gyűrűt küldött egy asszonynak, aki azonban nem Krisztina. Ő is házasságot kínált annak. Vajon ki ez az asszony? Azt a következő 4. vers árulja el: Anna, aki Bálintot, úgy látszik, azzal hitette, hogy ha időközben meghal a férje, akkor hajlandó lesz hozzámenni. Minthogy azonban a szerelmek távol éltek egymástól, s csak alkalmanként, „rejtőkben” találkozhattak, ennek állandó féltékenykedés, szerelmi viszálykodás lett a következménye a vélt vagy valódi kölcsönös hűtlenség miatt. Összeördülések és kibékülések sora hullámszik végig a cikluson. Bálint pedig egyre türelmetlenebb lesz. Végül is Anna ellen lázad, belefárad a szerető szerepébe, s büntudat-

¹⁹ Ezt a hagyományossá vált módszert követte ECKHARDT Sándor (Balassi Bálint. Bp. 1941. 151–157.), KLANICZAY Tibor (Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 183–295.) és legutóbb SZIGETI József (A mű és kora. Bukarest 1970. 192–273.) is.

tal és bűnbánattal telve hátat fordít eddigi életének és feleségül veszi Dobó Krisztinát. Ifjúsága vétkét nem palástolja, de azt szeretné elhíttetni, hogy az Annával folytatott bűnös viszony, legalábbis az ő szándéka szerint legalizált lehetett volna, ha Anna is ezt akarja, de tőle csak fogadkozást, hitegetést, ígérgetést kapott.

A Nagyciklus második részében, miután Bálint és Krisztina házassága hamarosan összeomlott, s Anna is megözvegyült, Bálint szeretné visszanyerni Júlia-Anna szerelmét, s ismét csak házassági szándékkal. A Krisztinával történt házassága miatt országos botrányokba keveredett Bálintról a hiúságában is sértett özvegy azonban most már tudni sem akar, s más választ férjül. A reményevesztett költő, minthogy itthon hiába keres feledést, kibújdosik az országból.

Talán ezzel a vázlatos áttekintéssel is sikerült nagyjából érzékeltetnem a Nagyciklus egységét, Balassi öngazolásának szándékát. De vizsgáljuk meg közelebbről is a Nagyciklus legproblematikusabb első felének kompozícióját, szerkezeti felépítését. Nem gondolok most arra, hogy mind a 33 éneket végigelemezzem, mert abból akár egy külön könyv is kitelnék. De néhány jelentősebb vagy éppen kulcsfontosságú verset alaposabban körül kell járnom, meg kell világitanom, hogy az első 33 költemény ciklusjellege, az énekek belső elrendezésének módja, egymáshoz való viszonya kidomborítható legyen, s hogy válaszolni tudjak arra, mi a szerepük a ciklus központi mondandójának, gondolati tartalmának kifejtésében. Minthogy minden vers volta- képpen önálló egység, melynek megvan a maga saját jelentése, általában az irodalomkritika is e szempontból szokta a költeményeket tárgyalni, ezúttal azonban főként a ciklusban elfoglalt helyük, a ciklus kontextusában való értelmezésük érdekel bennünket.

A bevezető költeményben, az *Aenigmában* nemcsak e vers, hanem volta- képpen az egész lírai regény, a Nagyciklus „meséjének” megfejtésére szólítja fel szeretőjét a költő, tehát helyi jelentésén kívül van egy általános szimbolikus értelme is. A példázat, a találós mese és az egész vers- fűzér megfejtésére felszólított „szerető”, noha bárkit jelenthet, a ciklus kontextusában csak Annára értelmezhető. A bevezető ének tehát Annához és Annáról szól. Bár egyáltalán nem való- színű, sőt szinte bizonyos, hogy ez a vers nem a ciklus összeállításakor keletkezett, tehát nem Forgách Zsigmond és Losonczy Anna házasságára vonatkozott, hanem valamelyik korábbi sze- relmére, aki máshoz ment férjhez. Ismert szerelmei közül talán leginkább Kerecsényi Juditra gondolnék.²⁰

²⁰ Kerecsényi Judit és Balassi között kellett valamiféle szerelmi kapcsolatnak lennie. Juditot azonban Báthory István még a lengyel királyi szék elfoglalása előtt, 1576 februárjában összeházasította az 1575 januárjában özvegyé vált Hagymássy Kristóffal. Kerecsényi Judit tehát még lány volt, amikor 1575 nyarának elején a Bekes Gáspár támogatására 200 lovassal Erdélybe küldött Bálint Hagymássy fogságába került. — Bebek Juditról, másik erdélyi szerelméről azért nem lehet szó, mert őt, a hozzá intézett énekekben „kegyes”-nek nevezi, márpedig Balassi szótárában a „kegyes” sohasem lányt, hanem asszonyt jelent (talán azért is, mert kegyeiket nem annyira a lányok, mint inkább az szonyok osztogatták). Bebek Judit Balassi erdélyi „fogsága” idején kb. már 21 éves és hihetőleg Kendi Ferenc felesége. Az őt Bebek-lány közül ugyanis négy érte meg a felnőtt kort. Ezek között második volt Judit (Gróf Károlyi család oklevéltára. Bp. 1885. III. köt. 338.). S minthogy Bebek Györgynek 1565—1566-ben két felnőtt lányát (azaz Zsófiát és Juditot) kezesként II. Jánoshoz kellett küldenie (TAKÁTS Sándor: Régi idők, régi emberek. Bp. [1930] 2. kiad. 87.), a két lány már túl volt a 12. életéven, vagyis akkor nagykorúaknak számítottak. A lányokat annak idején életkoruk szerint adták férjhez. A legfiatalabb Zsuzsánna pedig 1580-ban lett az ifjabbik Báthory István (a király unokáccse) felesége, tehát az idősebb Bebek Annának (Bánffy Dénesné) és a még idősebb Juditnak (Kendi Ferencné) jóval előbb, alighanem még az 1570-es évek első felében férjhez kellett mennie. — A Csák vagy Csáky Borbáláról és Morgay Katáról semmi közelebbit sem tudunk. Az utóbbi, noha Bálint erdélyi szerelmei között szokták emlegetni, aligha erdélyi. Eckhardt Sándor ugyan említi Erdélyben egy Margay családot, de tud egy Morgay Ferencről is, aki 1565-ben Pozsony megyében kapott birtokot (Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 90.). Magam pedig Kerecsényi Lászlónak szigeti kapitánysága idején és az után 1555—1556-ban Nádasdy Tamáshoz intézett leveleiben bukkantam egy Morgay Jánosra, akit Kerecsényi, mint „az én emberemet” többször küldözget üzenetekkel,

Már ennyiből is sejthető, hogy az utólagos ciklus-szerkesztéskor, mint aminő a Balassi házasságáig írt énekekből összeállított is, javarészből meglevő versekből kell kiválogatni és elrendezni a ciklus mondanivalójának megfelelően, némelykor ahhoz igazítva olyan énekeket, amelyek születésük pillanatában még nem voltak arra számvá, hogy majdan egy ciklus gondolati tartalmának részét alkossák, annak hordozói legyenek. Előfordulhat az is, hogy egy-egy vers csak a lényegét tekintve illeszkedik a ciklusba, s nincs minden részlete elég pontosan annak gondolatmenetéhez csiszolva. A ciklus-szerkesztő mindenképpen kénytelen szabadon bánni régen szerzett énekeivel. Céljához mérve válogat belőlük, s helyezi el azokat a versfüzér gondolatmenetének követelményei szerint. Ennek következtében a költemények szoros keletkezési időrendjét eleve megbontja. A ciklusban a valóságos életrajzot ugyanis egy fiktív életrajz, vagyis a lírai regény váltja fel.

A Nagyciklus első verse tehát kimondatlanul is Annát idézi.

Első pillanatra talán mehökkentő lehet, hogy a 2. (*Cupido szívemben*) ének, azaz a lírai regényt voltaképpen elindító vers Krisztina nevére szól. Nincs ugyan kiemelve, kimondva, hogy ez a Krisztina valójában Dobó Krisztina, s nem valaki más, X Krisztina, akinek a regényes életrajzban legföljebb jelentéktelen szerepe van. Igaz, az ő szerepe is csak epizódszerep, de nem jelentéktelen. Azok számára, akiknek Balassi ezt az énekkészletet megkomponálta, semmiképp sem jelenthetett mást, mint csak Dobó Krisztinát.

A vers — bárhogy tekintem is — nem „menyasszonyhoz” — akár lány, akár asszony az illető —, hanem „szeretőhöz” intézett ének, amelyben Bálint azon örvendezik, sőt ujjong, hogy Krisztina kiszabadította őt az eddigi „bűszerző szerelem” béklyójából, s „bevette szerelmébe”. (Balassi szóhasználatában ugyanis, ha valakiről azt mondja, hogy „bevette szerelmébe”, vagy Venus, illetve Cupido valakit a „kezébe adott”, az mindig azt jelenti, hogy azzal a nővel szerelmi viszonyt folytatott. Ezúttal tehát szintén azt kell feltételeznünk, hogy Krisztinával már házasságuk előtt viszonya volt.) A vers szerint az özvegy gyűrűt küldött Bálintnak, azaz nemcsak szerelmét, hanem házasságot is kínált. A gyűrűküldés ti. a szerelem s egyben a házasság szimbóluma is. A férfi mindkettőt örömmel fogadta, s azzal viszonozta, hogy cserébe felkínálta ajándékként saját szívét, melyet Krisztina tőle jónéven vett és kebelébe rejtett.

A motívum-azonosságok alapján (gyűrűküldés, boldog szerelem) szoros kapcsolat fűzi ezt az éneket a következő, 3. *Eredj édes gyűrűm* . . . kezdetű költeményhez, ugyanakkor a kettő szöges ellentétben is áll egymással: ti. az egyik gyűrűajándékozás nem viszonzása a másiknak! Az *Eredj édes gyűrűm*-ben Bálint küld gyűrűt egy asszonynak. A versben nincs megnevezve, hogy ki ez az asszony. De ezt a gyűrűt nem Krisztina kapta viszonzásképpen az általa küldöttét.²¹ Erre még a leghalványabb közvetett célzás sem olvasható ki a versből. Ellenkezőleg, Bálint a gyűrűt olyan asszonynak küldte, akihez *nem szabad* mennie, akire mindenki csodálattal néz, aki igen okos, igen óvja magát, jól rendeli dolgát, alázatos s ezért „vagyon bátorsága”. Csupa olyan motívum, vonás, jellegzetesség, amelyek majd a ciklus folyamán az Annával kapcsolatos versekben térnek vissza. Ez az asszony nem Krisztina! A 3. (*Eredj édes gyűrűm*) ugyanis arról szól, hogy Bálint is küldött egykor gyűrűt egy másik asszonynak, aki óvatos, elő-

hírekkel a nádorhoz. (KOMÁROMI András: Kerecsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. TT. 1906. 103—138. 246—265.) Így hát több érv mutat arra, hogy Kata inkább a Habsburg-országrészbeli Morgay, mintsem az erdélyi Margay család tagja lehetett. — Csák vagy Csáky Borbálának még a neve is kétséges, s az ő nevében írt ének — ha a *Lukrécia* nótájára való hivatkozás nem utólagos — nem keletkezhetett Balassi 1575—1756. évi erdélyi tartózkodása idején, legföljebb 1577 után. — Krusith Ilonára meg — akihez Bálint unokabátyja nőgatására 1577-ben házassági szándékkal közeledett — azért nem gondolhatunk, mert Ilonába sohasem volt szerelmes, s a Krusith-lány csak 1581-ben ment férjhez Dietrichstein Miksához (Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 90, 243.). — Szerepel még egy „Susanam” nevezetű hölgy is a házasságáig szerzett énekekben, azonosítani azonban eddig még őt sem sikerült.

²¹ Ezt már SZILÁDY Áron is észrevette: i. m. 242.

vigyázatos, de vigasztalója, szeretője Bálintnak, s akit a férfi arra kér, hogy szerelme legyen olyan vég nélküli hozzá, mint ahogy a gyűrűnek nincsen sehol vége, s úgy foglalja őt magához, mint ahogyan a gyűrűt foglalták a gyémánthoz. E gyűrűt tehát — mint szerelmi és házassági szimbólumot — nem Krisztinának küldte Bálint. S hogy ez az asszony ki volt, azt a következő, 4. (*Bizonnyal esmérem rajtam most erejét*) vers rejtve, de kétségtelenül elárulja. Ennek versfői-ben ugyanis ezt olvashatjuk: BALASSI BALINTHE ANNA . . . Magában a versben pedig az 5. sor: „Annak személyének drága ékessége . . .” erőltetett kettős genitivusa, amelyet Balassi egyébként igyekszik elkerülni, majd a 33. sorban ugyancsak: „Annak szép személye és vig tekintete . . .” kezdőszavának végéről, ha k hangot elhagyjuk, voltaképpen az asszony neve visszahangzik. Ez a látszat-rejtélyeskedés végigkíséri a ciklust annak utolsó negyedéig. Csak a 25. *Lelkemet szállotta* kezdetű ének címében írja le a költő Losonczy Anna teljes nevét. A ciklus egyik legartisztikusabb vonása, hogy a rejtőzködések ellenére vagy éppen ezek által lesz nyilvánvalóvá a ciklus Anna-központúsága.

De hogyan, miért került a Krisztina nevére írt ének az Anna-centrikus versfüzér elejére? Ne felejtjük el, hogy 1589-ben vagyunk, amikor a költő előtt már napnál világosabb, hogy életének legnagyobb balfogása s egyúttal Annával szemben elkövetett legfőbb bűne Dobó Krisztinával kötött házassága volt. A Krisztináról szóló vers természetes helye a 33. *Bocsásd meg Úristen* kezdetű bűnbánó könyörgése előtt vagy után lett volna. De közvetlenül ez elé nem helyezhette, mert Krisztina nem tartozott az „ifjúságom vétkei” közé, hiszen Krisztinával házasságot kötött, s Bálint számára a házasság komoly ügy volt. De a *Bocsásd meg Úristen* után sem tehetette, mint-hogy azóta erre a házasságra kimondták a vérfertőzés bűnét és érvénytelennek nyilvánították. A házasság tehát végül is nem konszolidációt hozott, hanem országos botrányt és vihart kavart, súlyosabb bűnnek számított, mint ifjúságának valamennyi vetke együttvéve. De ha a *Krisztina nevére* szerzett verset, akár közvetlenül a *Bocsásd meg Úristen* elé, akár ez után sorolja, megzavarta volna a ciklus eszmei tendenciáját is: azt a látszatot keltve, hogy Krisztina — ha időlegesen is — legyőzte Annát. Am a házasság nem sikerült, s Annát Krisztina nem győzte le. Így lesz Krisztina negatív hősnővé, így kerül a ciklus világában a „mese” élére. Ide számúzi őt Bálint, hogy aztán a következő (3.) énekkel már le is dőfje, s ezzel szabad utat nyisson az „Anna mint a költő egyetlen, igaz szerelme” fiktív történetének.

Mint-hogy a *Krisztina nevére* írt vers 1589-ben a Nagyciklus kompozíciójának szellemében nem kerülhetett a maga valóságos időrendi helyére, Balassi a ciklus szerkezetét igen szellemesen és merészen úgy alakította ki, hogy ezt az éneket a versfüzér elején építette be a lírai regény „mesé”-jébe. Mégpedig olyan szervesen és szorosan, hogy a kontextusból ki sem mozdítható. A két gyűrűsvers (2. *Krisztina nevére* és 3. *Eredj édes gyűrűm*) egymásutánja teljesen kötött, azaz nem cserélhető fel egymással. Minden más helyzetben felcserélhető, illetve felcserélendők lennének. Illőbb volna, ha előbb a férfi küldene gyűrűt a nőnek és nem megfordítva. Ha az *Eredj édes gyűrűm* a ciklusban megelőzné a *Krisztina nevére* írt éneket, akkor talán még bele lehetne magyarázni, hogy mindkét vers a Krisztinával kötött házasságra vonatkozik, de mivel a versfüzérben az áll előbb, amelyben a nő ad gyűrűt a férfinak, a két éneknek ez a sorrendje csak szándékos lehet. S ha nem így értelmezzük a két vers viszonyát, ahogyan én most tettem, teljesen érthetelenné és lehetetlenné válna a következő, 4. *Bizonnyal esmérem rajtam most erejét* kezdetű, kifejezetten Anna-vers ide sorolása is. De ez a 4. ének ugyancsak tudatosan, átgondolt célzatos-sággal került a fiktív életrajzban a negyedik helyre. A valóságos életrajz szerint pl. a Krusith Ilonához írt 23. (*Keserítette sok bű és bánat*) éneknek voltaképpen meg kellene előznie a 2., 3., 4., 5. és még sok más éneket is. Amde a ciklus nem a valóságos kronológiát követi, hanem megtervezett „mesé”-jének időrendjében halad.

A lírai regény első felében Krisztina csak egyszer van jelen, az éneksorozat elején. Ide kellett kerülnie mint a „találós mesét” elindító versnek. Ide kellett kerülnie, mert másutt mindenütt zavarta volna a Nagyciklus központi mondandóját. Itt elől viszont a *Krisztina nevére* írt vers a „rejtvény” szerves része. Megtévesztő, azt a látszatot kelti, mintha róla szólna a „mese”, pedig

csak megindítója a költő visszaemlékezésének, amely a következő két (3—4.) énekben rejtve-
sejtetve átsiklik a „találás mese” igazi hősnőjére: Annára.

A 4. *Bizonytal esmérem rajtam most erejét* kezdetű költemény a ciklus koncepciójában kulcs-
fontosságú. Bálint az ének 4—5. szakaszában Annáról szólva arról panaszodik:

Akaratomban ő semmit megmívelni
Nem akar énnésem semmiben engedni,
Sőt lelkem rontani
Igyekezik jóvoltomért megutálni.

Semmi azért nekem világban már éltem,
Két szememnél több sincs, ki sirasson engem,
Ő én szegény fejem,
Magamot mint vesztém, mire juta ügyem!

Vajon mi az, amit Balassi kívánt volna, de Anna „megmívelni” nem akart? Holott ugyanebben
a versben (12. versszak utolsó két sorában) a költő kijelenti Annáról, hogy „... nagy szerelmibe
Engemet már bévett, vagyok szeretője”. Vágvai tehát teljesültek, de valamiben Anna mégsem
akar engedni, s ezzel mintegy Bálint lelkét rontani igyekezik, azaz bűnös dologra készíti, kény-
szeríti. Aligha gondolhatunk ezzel kapcsolatban másra, mint a házasság kérdésére. Mert szinte
elképzелhetetlen, hogy a szerelmesek között ez a probléma szóba ne jött volna, s éppen Bálint
részéről. Hiszen Anna férjes asszony volt, neki tehát nem férj, hanem szerető kellett. S Anna
lehetett bármennyire szerelmes, de józanul számító, vagyont, birtokait szigorúan kézben tartó
asszony volt. A nála jóval fiatalabb, daliás végvári hadnagyocskia, aki még szép versekkel is el-
szórakoztatta, tökéletesen megfelelt szeretőnek. A horvát bán felesége számára azonban — férj-
nek! — mégiscsak kevés volt. S az okos, jószemű Anna nyilván hamar felmérte azt is, hogy
Bálint — aki egyik levelében azt írta önmagáról, hogy „igen vékony füstő konyhám is va-
gyon” — inkább a pénzköltéshez ért, mintsem a vagyonszerzéshez.²² Annát tehát semmi sem
ösztönözte egy, Balassival kötendő, új házasságra. Ő, a szórakozni vágyó szépasszony a szeretőt
kereste és találta meg Bálintban, aki viszont a bűnös viszonyt a vers szavai szerint úgy fogta fel,
mint ami által Anna „lelkem rontani igyekezik” és „jóvoltomért megutálni”, vagyis az ő jószán-
dékú s nyilván többször megismételt házassági ajánlatát az asszony fölösleges zaklatásnak
minősítette, amellyel csak ellenszenvet vált ki maga iránt. Így aztán Bálint nem ok nélkül
sopánkodik: „Ő én szegény fejem, Magamot mint vesztém, mire juta ügyem!” Az „ügy” kifeje-
zés ugyanis a Nagyciklusban a „házasság” fedőszava.

A szerelem forró perceiben Anna azonban nem lehetett mindig teljesen elutasító a házasság
dolgában, már csak azért sem, mert a maga módján valóban szerette Bálintot, s mint szeretőt
nem akarta elveszíteni. Ígéretésekkel, hitegetésekkel szította fel újra meg újra a reményt
Bálintban: felesége lesz, ha majd öregedő férje, Ungnad Kristóf, búcsút mond ennek az árnyék-
világnak. Ilyen fogadkozásokra történik még utalás, Anna pillanatnyi kínzásain, féltékenykedé-
sein túl pl. a 8. (*Reménségem nincs már nekem*) ének 4. szakaszának eme sorában: „Így engemet
elhitetett, hitetvén már vesztett, mint ártatlan lelket.” Vagy a 10. (*Valaki azt hiszi*) költemény
6. szakaszának ebben a sorában: „Háládatlanképpen bűnemben gonoszul fizet s bút szerez.”²³
Majd a Nagyciklus második felének énekeiben, főképp az asszony hamisságának, háládatlansá-
gának állandó felpanaszolásával minduntalan visszautal Anna egykori fogadkozásaira, ígéreté-
seire (l. a 35. 45. 48. 49. 51. 52. 54. 63—66. éneket). S Bálint, a hiszékeny *Credulus* bedőlt a
ragyogó Júlia-Anna „mézszel folyó szerelmes beszédé”-nek, s reménykedett ámitó esküvéseiben.

²² ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. I. 310. Balassi Bálintnak
levele Balassi Andrásához 1577. július 11-én.

²³ Hasonlóképpen még több más, házasságáig szerzett énekében is, pl. 15. *Hallám egy ifjú-
nak* . . . , 19. *Vajha én tüzemnek* . . . stb. kezdetűekben.

A 4. (*Bizonnyal esmérem rajtam most erejét*) költemény fentebb idézett 4–5. szakaszának szavai akkor nyerneek igazán világos értelmet, ha összevetjük azokat a Nagyciklus második felében a 37. (*Ez világgal bírő*) ének első szakaszával:

Ez világgal bírő felséges Cupido emlékezzél meg szódra:
Mit fogada anyád énnékem általad, ha az megszabadulna,
Ki már megszabadult, tőlem el is vadult, jut eszembe gyakorta.

Valamint a 38. (*Egy kegyes képében*) ének eme szavaival (3. versszak 1–2. sor):

Vajha ez az volna, kit Venus fogada fia által énnékem,
Hogy kezembe adná, ha ő szolgálója szabadulna igyében.

Nos hát a „ha ő szolgálója szabadulna igyében” félreérthetetlenül arra céloz, hogy ha Júlia-Anna megszabadul házasságának kötelekeitől. Az „ügy”, „igy” szó „házasság” jelentésére éppen e 38. éneknek a Nagyciklus első felére visszautaló szavai derítenek fényt.

A házasságot fontosnak és sürgetőnek csak Bálint érezhette, mégpedig nem csupán a szerelem okán, hanem anyagi szempontból is. Az egész 4. ének voltaképpen a lelkiismeretével, a házasságtörő szerelem vétkeivel győtrődő, vívódó fiatalember önvallomása, aki „sok példát hallván” mégis elhajlott, „törbe esett”, mert nem tudott ellenállni Anna szépségének és varázsának. A házasságtörő szerelem egyébként végigkíséri egész életén. Erre céloz a 34. (*Méznél édesb szép szók*) énekében, amikor felesége, Dobó Krisztina hűtlenségével kapcsolatban azt mondja: „De méltó vétkemért már holtig szenvednem . . . S más megette mérget nekem is megennem.” Élete legfőbb bűnét házasságtörő szerelmeiben látja, s ezt egyik legkésőbbi istenes versében meg is vallja (91. *Ó én kegyelmes istenem*, 6. versszak):

Ellened való sok vétkem,
Mint Dávidé olyan nékem,
Kért az mint én azt vélem
Vesztett keserves életem.

Ebben a Dávid és Betszabé történetét földidéző szakaszban foglalja össze a költő ítéletét önmaga felett.

Ámde a 4. ének szerint Anna makacs, s a férfi házassági ajánlataira, sürgetésére, könyörgésére csak kinzással, „kegyetlen válasszal” felel. Maga ellen ingerli Annát, s az asszony hirtelen haragjában elűzi maga elől szeretőjét. Bálint azonban nem úgy megy el, mint aki valaha is meg tudna válni Annától. Ebben az énekben tehát még szó sincs Balassi hűtlenkedéséről és Anna féltékenykedéséről. Sokkal komolyabb, életbevágóbb dolgokról vall ez az ének, amint ezt a záróstrófa is nyomatékosan érezteti:

Az versszerző neve fel vagyok jegyezve,
Könnyhullatásiban rendelte ezt egybe
Keserves énekbe,
Ha istent szereted, ne tréfáll meg érte.

Nem olyan egyszerű szerelmi marakodást tár elénk ez az ének, amin esetleg mosolyogni, tréfálkozni is lehetne.

Ezt támasztja alá az 5. (*Nő az én örömem*) szinte mámoros boldogságot sugárzó költemény arról, hogy Anna haragja azért nem volt tartós, és ismét bevette Bálintot „nagy szerelmibe”, mert tudta ő maga is, hogy amiben a férfi vétkezett, az annak bizonyossága, hogy „ez bizony nagyon szeret vala engem”. S Balassi most így hálálkodik ezért az ének 2. szakaszában:

Szép Venust ezért kis fiával már jótéteért még élek, mind áldom,
Hogy jóra hozta szerelmesemmel vétkemért gonoszul fordult dolgom,
Kegyelmet nyert, meg beszerzett, tudta mert hív szolgálatom,
Hogy vétettem, nem szénszándék oka, de tudatlanságom.

Ha vétke valamiféle hűtlenkedés lett volna, arra nem mondhatná, hogy az „tudatlanság”-ból történt. Valakit megcsalni nem szoktak „tudatlanságból”. Ezúttal tehát Bálint olyan vétket követett el, amiről nem tudhatta: Annát azzal annyira felingerli, hogy az asszony kiutasítja őt. Ez a vétek pedig az előző ének tanúsága szerint nem lehetett más, mint hogy Bálint túl gyakran s talán mind türelmetlenebbül hozta szóba: ő nem szerető-, hanem feleségként szeretné Annát magához kötni. Az idősebb Annának eleinte ez még hízlelgetett is, s nem tiltakozott ellene azonnal. Amikor azonban azt kellett tapasztalnia, hogy a fiatalembert ez a gondolat egyre komolyabban foglalkoztatja, őt pedig cselekvésre unszolja, ingerültségében „kegyetlen válasszal” próbálta kijózanítani a forrófejű úrfiát. Ez volt az, amire a szerelmes Bálint nem számított, hiszen érezhette, hogy Anna szereti őt, de nem tudhatta, hogy az ő komolyan vett házassági ajánlataira az asszony viszonzásként elkergeti őt magától. Így válik érthetővé, hogy arról a vétokről, amellyel Anna haragját a fejére zúdította, Bálint azt írhatta: „nem szépszándék oka, de tudatlanságom”.

Értelmezésem szerint az első öt ének máris kétségtelenné teszi, hogy Balassi házasságáig szerzett 33 éneke tudatos gondalmegszerkesztett ciklus. *Az első öt ének a Nagyciklus, azaz a lírai regény alapgondolatának azt a sarkalatos tételét fejezi ki: Balassi Losonczy Annához már viszonyuk kezdetén házassági szándékkal közeledett, s az asszony ellenállásán múlott, hogy a házasság mégsem jött létre, de ígéretesekkel, hitegetésekkel továbbra is igyekezett szeretőként megtartani Bálintot.*

A szerelmesek azonban távol élnek egymástól, s a távolság és az idő múlása ritkán táplálja a szerelemnek, inkább szétmarja azt. A hosszabb-rövidebb találkozások boldog óráit felváltja a magány, az egyedüllét, a társtalanság, amit a rakoncátlan vérű legényember nehezebben visel el, mint a családja körében élő Anna, akit egyébként Bálinton kívül mások is körülrajonganak.

A következő két ének, a 6. (*Beteges lelkem*) és a 7. (*Mondják jüvendülők*) a ciklus kontextusában nyílt bevallása annak, hogy Anna távollétében a legénykedő Bálintot bizony más nők is érdeklik. A Bebek Judit és a Morgay Kata nevére írt 6. és 7. ének udvarló vers. Úgy lehet, eredetileg nem is az Anna-szerelmem idején keletkeztek, de a cikluson belül az a szerepük, hogy jelezzék: Bálint, aki igazi nagy szerelmében is csak szerető marad, mert Annával tervezett házassága mind reménytelenebb, most már másokkal is szerelmi kalandokba keveredik. A magárahagyatottság hetei, talán hónapjai, ezt a mindig szerelemre éhes Alkibiadészt (ahogy Rimay János nevezi a széptermetű Bálintot), aki a nőknél egyébként is amolyan „jöttem, láttam, győztem” típusú, gyors sikert arató férfi, szinte belekényszerítik a futó kalandok sodrába. Bár tudja jól és mélyen érzi, hogy ezek az apróbb, alkalmi fellobbanások nem pótolják az Annához kötődő nagy szerelmet, ellenállni mégsem bír azoknak, elfojtani mégsem sikerül azokat. Vagy talán nem is akarja. Az ilyen kisebb hűtlenkedések azonban egyelőre nem ingatják meg Anna iránt érzett szerelmét. Most még tűr és vár, sőt féltékeny az asszonyra.

A ciklus eddig felsorakoztatott énekeinek egymáshoz való viszonyát megfigyelve feltűnhetett már, hogy az egyes költeményeket, énekpárokat vagy kisebb, 3–4 versből álló csoportokat nemcsak a tematikus összetartozás, a rokon tárgy, a párhuzamosság vagy — amint még látni fogjuk — a fokozás, hanem igen gyakran az ellentétezés fűzi egybe. S az utóbbi különösen kedvelt építkezési módja a házasságáig szerzett énekek ciklusának. Amint a 2. *Krisztina nevére* írt vers ellenpárja a 3. *Eredj édes gyűrűm*-nek, hasonlóképpen a 4. *Bizonytal esmérem rajtam most erejét* kezdetű ének ellenpárja az 5. *Nő az én örömemnek*. A 3. 4. és 5. énekbokor pedig ellenpárja egyfelől a 2. *Krisztina nevére* irotttnak, másfelől a 6. *Beteges lelkem*- és a 7. *Mondják jüvendülők*-nek. Ez utóbbi kettő viszont ellenpárja a következő, 8. 9. és 10. énekcsoportnak is. Mint ahogy a 6. és 7. versben Bálint saját hűtlenkedéséről tesz vallomást, akként a 8. (*Reménségem nincs már nekem*) és 9. (*Ó te család világ*) annak a leleplezése, hogy Anna kegyeit nemcsak Bálintnak osztogatja, hanem távollétében olykor-olykor másoknak is. A 10. (*Valaki azt hiszi*) énekben Bálint az asszony állhatatlanságának hatása alatt azon kesereg, hogy hiábavaló a férfi tántoríthatatlan szerelme vagy hűsége a nőkhöz, mert ugyanis csak gonosszal, kinzással fizetnek. Elhagyni azonban

mégsem tudja Annát: „Ámbár mást szeress, csak el ne vedsz engem, ki néked adtam már lelkem.”

Annától távol, az apró kalandok mellett, a katonaszolgálat, a bajtársak és ivócimborák társaságában múlt hetek is csak ideig-óráig enyhítik a riasztó magányt, s feledtetik a bús szerző szerelmet. Ezek egy-egy napja elevenedik meg a 11. (*Áldott szép pünkösdsnek*) és a 12. (*Széllel tündökleni*) énekében. A humanista sablon szerint tavasz-énekeknek szokták ezeket nevezni. Valójában a magyar végvári élet idillikus oldalának művészi rajzai. Éppen ezáltal válnak ki az európai reneszánsz líra szokványos tavasz-énekeiből. Egyéni sajátosságukat tekintve, úgy vélem, több joggal sorolhatók a vitézi énekek csoportjába, nem hallgatva el azonban azt sem, hogy mintái valóban a középkori és humanista tavasz-énekek voltak. A 12. (*Széllel tündökleni*) már azt is sejteti, hogy Bálint ismét csak más nők körül legyeskedik. A költemény versfőiben ugyanis egy közelebbiről nem ismert SUSANAM nevét találjuk. A következő két vers, a 13. (*Siralmas nekem*) és a 14. (*Csak búbánat*) is azt kívánja bizonygatni, hogy elhagyott szerelmei vágyakozva gondolnak Bálintra és könyörögve hívják őt vissza. Az előbbi egy meg nem nevezett „szép lány nevével”, azaz nevében szerezte, az utóbbit a kódex szerint „Borbála nevére” írta, a versfőkből CHAK BORBALAERT olvasható ki; a *Csereyné-kódex*beli egykorú másolatban a címe: Adhortatio Barbarae Chaky in quendam iuvenem ut in pristinum amorem rediret.²⁴ Most aztán találgathatjuk, hogy ki is lehetett valójában ez a lány: Csáky Borbála, Csák Borbála vagy „csak” Borbála? A *Balassa-kódex*beli címe és a versfők mellett szólnak, hogy a „CHAK” nem családnévként értelmezendő.²⁵ De akár mint volt is, a két hölgy szerelme, amint az a következő három „inventio poetica”-ból kiviláglik, már nem vonzza Bálintot. Gúzsba köti Anna varázslatos szerelme. A 15. (*Hallám egy ifjúnak*) énekben noha azon kesereg, hogy a szerelem „azt szeretteti velem, ki gyilkosom”, a méheket mégis arra inti: mézet ne a virágokon keressenek, „Hanem az én szerelmem édes száján”. A 16. (*Kikeletkor jó pünkösd havában*) költeményében arról álmodik, amit ébrenlétében Anna ajkáról hallani szeretne: bár eleinte kételkedett Bálint szerelmének őszinteségében, de mivel látja Bálint igaz ragaszkodását, nem törődve a csácsogókkal, neki adta már magát. Arra kéri, óvja meg hírét, tisztességét, s amit együtt élésükért fogadott, szerelmében maradjon állhatatos. Az ezt követő 17. (*Csókolván ez minap*) ének, noha eléggé erőltetett humanista költői játékként kezdődik, a vége mégis mintegy válasz az előző versben Annától hallott álombeli szavaira:

Lölkem nyugszik rajtad, meghidd, nagy szerelmiben,
Bízik jóvoltodban, nincsen hozzád kétségben,
Csendes elméjében, gerjed örömben: rólad elmélkedtében.

Mindennek azonban a regénybeli valósághoz alig van köze: vágyálom csupán. A lobogó szerelmi vallomások, nagy erős fogadkozások mélyén a végtelen töprengések, szüntelen gyötrődések

²⁴ Eckhardt Sándorral ellentétben (Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. Akadémiai Kiadó. I. kötet.) úgy vélem, hogy a Balassa-kódex „ősmásolója” nem hibázott, az énekek Balassi Bálint „maga kezével írt könyvé”-ben is csak *Borbála nevére* volt a címe. A *Csereyné-kódex*beli másoló, Giróthi Pál (?) vagy más, önkényesen vonatkozathatta a verset Csáky Borbálára. Emellett szól az is, hogy a családnévet nem a versfőkből olvasta ki, hiszen éppen az ő szövegében az első szakasz kezdőbetűje nem C(hak), hanem S(ok), ebből pedig a Csáky név nem származhatott.

²⁵ A *Balassa-kódex* tanúsága szerint Balassi ugyanis igen következetes: ahol a versfőkből csupán a nő keresztnéve betűzhető ki (2, 12, 14, 21, 71. ének), ott a címben is csak a keresztnév szerepel, viszont ahol a versfőkből a családnév is kiolvasható (6, 7, 23, 25. ének), ott a címben is mindig kiírja a családnévet, ahol pedig a versfőben sem keresztnév, sem családnév nincs, ott a címből is hiányzik mindkettő, pl. 13. *Kit egy szép leány nevével szerzett* című. Nos hát a *Csak búbánat* kezdetű vers címben nincs feltüntetve a családnév, következésképpen Balassi a CHAK-ot nem családnévként értelmezte. Hasonlóképpen a kortárs Batthyány Ferenc sem, aki ezzel a verssel udvarolt Poppel Évának, s az ének átfírt és lerövidített szövegének versfőit CHAK EVAERT-ra változtatta.

húzódna meg arról, mi értelme, mi haszna van ennek a tébolyító szerelemnek Bálint számára? S íme kirobban az első lázadási kísérlet e búszerző szerelem foytogató béklyójából. A 18. (*Szabad-sága vagyon*) ének hetyke magabiztossággal harsogja, hogy megszabadult a szerelemtől. Őt ugyan sem Anna, sem mások vízre többé nem viszik. Szegény Bálint, úgy tesz, mintha nem ismerné önmagát, aki szerelem nélkül élni sem tud. S már a következő, 19. (*Vajha én tüzemnek*) énekben szinte szégyenkezve bevallja:

Vajha én tüzemnek nagy tűrhetetlen volta,
Ki titkol én bennem életemet fogyatja,
Olyan természetű volna, mint egyéb tűz,
Dolgom mind helyin volna.

Az ő életét azonban titkos tűz rontja, emészti:

De ámbár romlanék, csak egyedől ne élnék,
Ki úgy lehetne meg, ha én attul szót vennék,
Az ki én szívemnek királné asszonya,
Ha annál kedvesb volnék.

Az életét romboló szerelmet tehát akkor tudná elviselni, ha szíve királynéasszonyával együtt élhetne. Akárcsak a 4. énekben, de itt még nyíltabb célzás történik a házasságra, amit, „ha én attul szót vennék” kifejezés is nyomatékosít, mert a „szót venni valakitől” nem egyszerűen csak azt jelenti, hogy „választ”, „ígéretet”, hanem azt is, hogy „eszküt (vesz) kap valakitől”. S hogy e helyen házassági esküre gondol Bálint, az kétségtelen, hiszen a pusztá ígéretről egyedülélése még nem szünnék meg, legföljebb enyhítené kínjait. Ez ének utolsó szakasza pedig tartalmát tekintve a 4. (*Bizonnyal esmérem rajtam most erejét*), tehát ugyancsak a házasság kérdésével foglalkozó ének 14. versszakának jórészt ismétlése. Anna megint eltiltja magától Bálintot, ezúttal azonban valami hűtlenkedése miatt. S a fiatalember talán azzal védekezhetett, hogy Annának nem lenne oka a féltékenykedésre, ha együtt élhetnének, ha a felesége lenne. Így viszont csak halálra gyötrik egymást. Bálint azzal, hogy Annától távol egyfelől mind gyakrabban félrelép, másfelől pedig házassági ajánlataival zaklatja az asszonyt. Anna pedig Bálintot azzal, hogy nem hajlandó érte elhagyni a családját, de minduntalan féltékenységi jeleneteket rendez. Nem csoda hát, ha Bálintnak még éjjel sincs nyugta. Álomképek kínozzák, amint ezt a 20. (*Már csak éjjel hadna*) énekében elpanaszolja: megjelenik előtte haragosan Anna, s a szerelem mérges nyilával kivégzi őt e világból. De maga is inkább meghalna, amint ezt — szinte a 20. ének folytatásaként — a 21. (*Nő az én gyötrelmem*) énekben mondja: „Hogy halálom által vég szakadhasson már ennyi sok nyavalyámban”. Keservének oka pedig, hogy Anna újra elvetette őt „szemei elől”. De a továbbiakban azt is hozzáfűzi: „No megóhajtasz még nagy fohászodással . . . így szólasz még felőlem: Elűzém, mond, tülem, valljon hol keressem őtet már én Istenem?” E sorokban már a 25. (*Lelkemet szállotta*) ének Anna-kesergése vetíti előre árnyékát. Bálint egyre nehezebben tűr és egyre kevésbé elégtí ki a szerető szerepe. Anyagi helyzete is egyre nyomasztóbb. Valami módon szilárdabb, rendezettebb életviszonyokat kellene maga körül teremtenie. S ha már Annát nem veheti feleségül, akkor akár azon az áron is, hogy más asszony oldalán keresse a boldogulás, a biztonságosabb családi élet útját. A következő két ének — megbonthatatlanul és fölcserélhetetlenül összetartozó udvarló verspár — olyan valakiről szól, akihez Bálint valóban házassági szándékkal közeledett: Krusith Ilonához. Már utaltam rá, hogy ez a két költemény nem a maga időrendi helyén van (aminthogy még számos más vers sem). Azt sem állíthatom, hogy a 22. (*Íme az pelikán*) éneket bizonyosan Krusith Ilonához írta a szerző. A ciklusbeli helyén azonban a legszorosabban összetartozik a 23. (*Keserítette sok bú*), Krusith Ilonához intézett verssel, amelynek a hiteles életrajzi adatok szerint 1577 nyarán kellett keletkeznie, amikor még Anna és Bálint szerelmi viszonya, hihetőleg, el sem kezdődött.²⁶ A legkorábbi keltezett

²⁶ L. a Balassi Andrásról intézet leveleket. ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes művei. Bp 1951. I. 309—320.

Annáról szóló ének ti. 1578-ból való. Am a ciklus szerkezete és gondolatmenete szempontjából nem is fontos, hogy a valóságban Annának és Bálintnak volt-e már kapcsolata a Krusith Ionával való házassági terv előtt vagy sem. Sokkal lényegbevágóbb kérdés: miért és hogyan került ez a korai ének a ciklus utolsó negyedébe?

Az előadottak alapján már eddig is megfigyelhető volt, hogy a versfűzér „cselekményében”, folyamatában Bálint lelki nyugtalansága, elkeseredése egyre fokozódik. Egész életre szóló szerelem köti Annához, de ezt a szerelmet titkolni, rejtegetni kell. Soha a maga teljességében ki nem élheti, csak lopva és bujkálva élvezheti. S egyelőre még reménye sem igen van arra, hogy Annát a közeljövőben feleségül vehesse. Érthető tehát, hogy szabadulni szeretne ettől a tiltott-titkos szerelemtől. Ellene lázad, ki-kitör, de a szíve újra meg újra visszaúzi Annához. Most azonban már odáig jutott, hogy egy házassági kísérlettel vessen véget a búszerző szerelemnek. A kortársak előtt nyilván nem maradt titokban, hogy Bálint egykor Balassi András biztatására valóban járt háztűznézőben Krusithéknál. S nem rajta múlt elsősorban, hogy a Krusith-lánnyal való házasságból mégsem lett semmi. *Nos hát a 22. és 23. éneknek a ciklusban éppen az a szerepe, hogy az Annával való szakítás első komoly — mert házassági szándékkal egybekötött — kísérletét jelképezze.* A két ének pedig azért nem cserélhető fel egymással (mint ezt általában a kiadásokban teszik), mert szabályos udvarló verspárról van szó. Ha leánynezőbe ment valaki a mágnások körében, az a menyasszonyjelöltnek ajándékot, rendszerint ékszerrel vitt, s azt — már akitől tellett — maga által szerzett emblematis bókvers kíséretében nyújtotta át (22. *Ime az pelikán . . . kezdetű ének*). A másik, a 23. (*Keserítette sok bú*) költemény az általában több napig tartó látogatás végén a mátkajelöltnek átadott udvarló és búcsúvers.

Aminthogy a valóságban is a Krusith Ionával tervezett házasság meghiúsult, egyelőre az Annától való szabadulási vágyból elkövetett ciklusbeli házassági próbálkozás sem jut el a megvalósulásig. Sőt, miként ez már az igazi szerelmekben lenni szokott, Bálint nemcsak hogy visszatér Annához, hanem most hangzanak el a minden eddiginél talán még erősebb, még eltökéltebb szerelmi fogadkozások. Amint a 24. (*Most adá virágom*) énekben Balassi „Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtőkben”, ezekről így ír:

.....
Légy állandó hozzám végig, mint én tehozád.

Gondoll mi közöttünk való kötelezést,
Ne szerezz senki mi közöttünk eszvést,
Mert bánja az isten fogadás szegését,
Bünteti heában aki veszi szent nevét.

Amde minél édesebbek a kibékülések, s minél nagyobbak a fogadalmak, annál sűrűbbek és viharosabbak a szerelmi marakodások és összezőrdülések. A ciklus utolsó negyedében felgyorsul ez a le-fölhullámozás, a végső szakítást bevezető versekben. Jellemző, hogy a ciklus utolsó negyedében az énekneknek több mint a fele korai, az Anna-szerelem elején vagy még az előtt keletkezett költemény. Tudatosan és szándékosan helyeztetek ide, mert ezekben legintenzívebbek a szerelmi áradozások, a hűségfogadalmak, s a ciklus ellentétezen alapuló lélektani felépítése úgy kívánta, hogy oda kerüljenek, ahol az ellentétezés is a legfokozottabb erejű.

A 25. (*Lelkemet szállotta*) énekben, melyet a költő Losonczy Anna nevére (= nevében) szerzett, az asszony már azon kesereg, hogy aki szerelemre gyújtotta szívét, most mégis „ok nélkül magam búcsút neki adtam”, pedig

Nem volt kettős szíve, ki miatt énnekem
Kellott volna félnem vagy idegenednem.

Ebben az énekben Balassi azt írja le, amiként ő kívánná, hogy Anna iránta érezzen, amilyen ő szeretne lenni Anna szemében. De az asszony nem bízik benne és saját akaratára ellenére is elűzi Bálintot, aki ezért most ismét másnak udvarol:

Az ki most ezeket öszveszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szűz kezére
Mint tudatlan ember ok nélkül ereszte.

Bálint azonban nem tud elszakadni Annától, s újra csak visszatér hozzá és egy gyémánt keresztel kedveskedik neki. A 26. (*Szentírás szerint is*) ének vallomás arról, amilyennek Balassi szeretné látni kettőjük szerelmét, ha már Annát nem veheti feleségül:

Szentírás szerint is kereszt csak bűt jegyez,
És kínaimat is jelenti bizony ez,
Mert nekem oly nehéz,
Hogy szerelmem neked sok bánatot szerez.

De ha így végezte isten el kell tűrnünk,

.....

Legyünk egyarányúk mi nagy szerelmünkben,
Ne fogyatkozzunk meg egymásnak hívségben,
Keresztviselésben,
Legyünk együnk másért kész mindent tűrésben.

.....

Így mi szerelmünket mi se hagyjuk túlünk
Rágalmazók miatt elesni közülünk,
Ám szóljon felőlünk
Ki szinte mit akar, hiszen tiszta lelkünk.

A Bálintnál korosabb Anna azonban féltékenységét nem tudja legyűrni, s a 27. (*Az én szerelmesem*) ének szerint — melynek versfőiben ANNAMERTH olvasható — akárnogyan is viselkedik Bálint, akár víg, akár szomorú, az asszony mindent félremagyaráz. A férfi nem is haragszik rá ezért:

.....

Mert nagy szerelmétül vagyok ez, jól látom,
Félt engemet, tudom,
Másnak nem engedne, bizonnal gondolom.

Te böcsülhetetlen drága szerelmesem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkem,
Nincs kívüled nekem,
Ki sok bánatimban vigasztaljon engem.

Hitemet el nem felejthetem, higgyed,
Jutván eszembe mézzel folyó beszéded,
Hogy hadnálak téged?
Ha elmémben forog szüntelen szerelmed.

Ez a vers is még 1578-ból való, a ciklusnak ezen a helyén annak bizonyossága, hogy Bálint még évek múltán is ugyanúgy érez: nem akarja, nem tudja elhagyni Annát. Ennek ellenére azonban Anna féltése nem egészen ok nélkül való, hiszen a következő, 28. (*Minap múltatni mentemben*) ének már azt adja tudtunkra, hogy Bálint olykor a pénzen vett szerelmet sem vetette meg. Ám rögtön, mintegy válaszképpen, meg is magyarázza a költő a 29. (*Mint sík mezőn*) énekben ezeknek a félrelépéseknek az indítékát:

Mint sík mezőn csak egy szál fa, egyedül úgy élek”.

.....

Irigyeiktől mert oly nehéz én vigasztalomhoz
Nekem jutnom, mint tevistül az szép violához.

De hogy nem mint távol lévén az ő személyétül,
Szerelmemben ő utána vertengek egyedül.

.....

No hozzá hát én elmémnek ti gyors gondolati,
Lőletek módot mint kell szerelmesemhez jutni!

Engem bár ne kémélletek nagy veszedelemtül,
Csak hogy őtet őrizzék gonosz hírtül-névtül.

Megérdemli, ha érte lesz is fejem halála,
Mert életét hírét-nevét csak én reám bízta.

Íme a versekben a társtalanság, a magány minduntalan visszatérő motívuma. Az egyedüllét az, amit meg Bálint nem tud elviselni. A 30. (*Mire most barátom*) költeményében a szerelem lebírhatalatlan hatalmát énekelte meg, a természetből, az állat- és növényvilágból, s történeti személyekről vett példák hosszú sorával bizonygatva, hogy még a legnagyobbak, a legerősebbek is a szerelem jármában nyögtek, szenvedtek, életüket áldozták érte, így hát ő is kész szenvedni kedveséért, s holtáig szolgálni őt. A versnek éppen a szerelmesét leíró részében kétszer is előfordul afféle célzás Anna nevére, mint aminőket a 4. énekben megfigyelhettünk:

De ez mind hadd járjon, néssze csak személyét
Annak, aki engem szeret, mint két szemét.

.....

Mert aki szerelme alá magam adtam,
Annak személnél szebbet én nem láttam.

Bálintnak Anna iránt érzett határtalan szerelme a ciklusnak ezekben az utolsó énekeiben forrósodik fel igazán, hogy aztán váratlanul, szinte villámcsapásként következze be a szakítás.

Sajnos a 30. ének csonkán maradt ránk, mert mint ismeretes — a *Balassa-kódex* másolója az előtte fekvő kéziratban véletlenül kettőt lapozott, s tévedését nem véve észre a 32. (*Áldj meg minket Úristen*) ének utolsó versszakát írta le a 30.-hoz befejezésül. A másoló eme hibája folytán a 31. ének teljes egészében kimaradt a kódexből, s így ezt egyáltalán nem ismerjük. Klaniczay Tibor viszont igen szellemes érveléssel igazolta, hogy ez csak szerelmi költemény lehetett.²⁷ E veszteség pótolhatatlan kár, nemcsak azért, mert eggyel kevesebb Balassi-versünk van, hanem mert alighanem egy kulcsfontosságú Balassi-énekkal vagyunk szegényebbek. Ugyanis ha ez a vers szerelmi költemény volt — márpedig annak kellett lennie — akkor, a ciklus gondolatmenete, szerkezete ismeretében, ez olyan ének lehetett, amely bizonyára az Annával történt szakítás közvetlen körülményeiről, belső, lelki indítékairól többet árult volna el, mint amennyire a valóságos életrajz pusztá tényeiből következtethetünk. Így a ciklus eddigi menetéből csak egy kétségtelen, ez a költemény jelentette be, hogy a végsőkig tartó Anna-rajongás egy hirtelen fordulattal miként vezetett szakításhoz. A valóságos életrajz szerint a Dobó Krisztinával kötött frigyben nem az érzelmi kapcsolat volt az uralkodó elem. Érdekházasság volt ez mindkét fél részéről. Krisztina azt remélte, Bálint elég vakmerő ahhoz, hogy az asszony fukar bátyjától, Dobó Ferenctől, a sárospataki várbirokt réeső részét megszerezze. Bálint pedig azt hitte, hogy

²⁷ KLANICZAY Tibor: Hozzászólás Balassi és Rimay kritikai kiadásához. MTA I. OK. XI. köt. Bp. 1957. 1—4. szám 277.

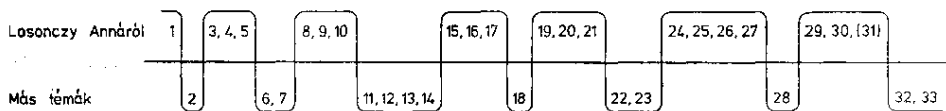
ezzel a „csak azért is” házassággal egy csapásra révbe jut, felesége hozományával rendezheti zilált anyagi helyzetét, s kapott a kínálkozó alkalmon, minthogy hat hosszú éven át Annára hiába várt.²⁸

A házasságáig szerzett költemények ciklusát két istenes ének zárja le. A párosítás önmagában is, ciklusbeli szerepüket tekintve is érdekes. Már a ciklus elején is megfigyelhettük az 1. (*Aenigma*) és 2. (*Cupido szivemben*) ének időbeli ellentétezésen is alapuló egymás mellé helyezését: egyik legkorábbi és egyik legkésőbbi szerelmi költeményét tette a költő ciklusindító verspárnak. Hasonlóképpen került a versfűzér végére két istenes éneke. A 32. (*Áldj meg minket Úristen*) verse egyszerű, személytelen gyülekezeti ének, a 67. zsoltár parafrázisa, lengyelből való fordítás. Talán Balassi legkorábbi szerzeménye, amolyan versírói gyakorlat, amilyenekkel valamikor Bornemisza Péter vezethette be a gyermek-íjű Bálintot a magyar énekszerzés rejtelmeibe. Illik is ide egy ilyen korai vers, hiszen a Nagyciklus első és második részét összekötő szöveg így határozza meg az első rész tartalmát: „Ezek az énekek, kiket Balassi Bálint gyermekségétől fogva házasságáig szerzett”. Az *Aenigmához* hasonlóan, ez tehát a kezdetet szimbolizálja, ahonnan a költő elindult. De a 32. ének talán egyebet is, ebben a merőben profán ciklusban. Balassi igazhitűségét. Nem is olyan régen azzal gyanúsították, hogy törökké lett s a fiátkörülméltette. Hitehagyásának híre egészen Rómáig vetette hullámaint.²⁹ Egy ilyen egyházi jellegű énekkel talán azt is igazolni kívánta, hogy keresztény hitét sohasem tagadta meg. S ha igaz, hogy ez az ének a költői szárnypróbálgatás jelképe is, akkor a versfűzér kompozíciója szintén Klaniczay Tibor nézetét támogatja, azaz ezt a verset nem előzhette meg még egy másik istenes ének. A ciklus szerkezeti felépítése szempontjából pedig éppen azért találó és ötletes, mert a házassága előtt szerzett legutolsó és legszebb istenes énekéhez párosul. Bennük fonódik össze a kezdet és a vég. Mert a ciklust berekesztő 33. (*Bocsásd meg Úristen*) ének már a legegényibb hangú imádság isten kegyelméért. A házasodni készülő Balassi Bálint életgyónása. Könyörgés, hogy az úr bocsássa meg ifjúságában elkövetett minden bűnét, szerelmi tévelygését.

Íme, a házasságáig szerzett 33 ének tehát nem valamely rendszertelenül összetákolt versfűzér, amelyben „nagyjából az összetartozó csoportok egymás mellett vannak”, s nem a kronológiát figyelmen kívül hagyó „meglehetősen laza rendbe illesztett” sorozat, hanem lélektani törvényszerűségek alapján tudatosan megkomponált versciklus, amelyben ennek megfelelően az énekek szigorúan meghatározott sorban követik egymást. *Fiktív lírai életrajz ez, melyet a lírai műnem egyik sajátos, külön műfajának is tekinthetünk, minthogy az egyes verseken túl, az effajta ciklusnak, mint egésznek, önálló gondolatmenete, eszmei tartalma van.*

A felvázolt képpel nem volt egyéb célom, mint annak érzékeltetése, hogy Balassi Bálint házassága előtt írt 33 éneke önmagában is gondosan megtervezett, s lélektanilag kiválóan megszerkesztett, átgondolt lírai ciklus. Ez a 33 versből összeállított énekfűzér azonban csak első fele a 66 éneket tartalmazó Nagyciklusnak, amely voltaképpen többszörösen összetett cikluskompozíció. Balassi maga is egységes egésznek látta művét, amit azzal is kifejezésre juttatott, hogy a két rész, a házasságáig, majd a „kibujdosásáig” szerzett énekeit egyetlen számsorba illesztette.

Balassi házasságáig szerzett énekeinek megosztása a Nagy ciklus első felében

1. ábra

²⁸ ECKHARDT Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 104—123., 249—254.

²⁹ Uo. 120., 253—254.

Hiszem és tudom, hogy eddigi vizsgálataim csak az első lépést jelentik Balassi Nagyciklusának elemzésében. Rengeteg teendő vár még ránk nemcsak az egyes versek egymáshoz való viszonyának részletesebb és teljesebb megvilágításában, hanem a Nagyciklusnak más szempontú és más módszerekkel való megközelítésében is. A ciklusszerkesztés önmagában rendkívül bonyolult, újra és újat alkotó tevékenység (bár nem mindig az!). Balassi művésze a ciklusszerkesztésnek. Nagyciklus-kompozíciójának vezérelve ugyan eszmei és tematikai, de emellett vitathatatlanul más, pl. filozófiai-teológiai tendenciák, poétikai szándékok is irányítják annak kialakításában. Ezekre most itt-ott éppen csak utaltam. De sok egyéb kérdést is rejt még az énekfűzér, így a Nagyciklus egészének problematikáját nyílt vita-kérdésnek tekintem.

4.

Annak idején a terjesztésre szánt Nagyciklus végső formája, lezárása egybeesett Balassi lengyelországi „kibujdosásával”. Kétségtelen, hogy a kudarccal végződött Júlia-ostrom nemcsak elkeserítette, hanem önértétét is sértette, megszegyenítő volt Bálint számára. A 74. (a Nagyciklusban 65.) *Pusztában zsidókat* kezdetű énekében maga írja: „Mert im bujdosni üz nagy bú és szemérem” (= szégyen). S ez így igaz, de mégiscsak féligazság. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy anyagi helyzete a mélypontra süllyedt. Már egy évvel korábban azért nem ment el Ungrad Dávid, a haditanács elnökének ebédjére, mert még jó ruhája sem volt.³⁰ S most, midőn a vagyonos özvegy, Losonczy Anna, nem őt választotta férjül, reménye sem lehetett rá, hogy idehaza visszakapaszkodhassék a nagybirtokos mágnások sorába. Kapva-kapott tehát az alkalmon, amikor híret vette, hogy Zamoyski lengyel kancellár sereget szervez a törökök ellen. 1589 nyarán ugyanis a török-tatár hadak egészen Lwówig nyomultak előre lengyel földön. Erre Zamoyski és hívei elhatározták, hogy a következő 1590. esztendőben végleg leszámolnak a törökkel, s azonnal hozzá is fogtak katonák toborzásához. Báthory András bíboros, Zebrzydowski Miklós lublini vajda, majd Wesselényi Ferenc királyi kamarás is üzent vagy írt Balassinak, hogy vegyen részt a készülő hadjáratban.³¹ Mindez azonban aligha történhetett előbb 1589 július végénél—augusztus elejénél. Bálintban tehát csak ezután érhetett meg a Lengyelországba való „kibujdosás” gondolata. Nyilván abból a megfontolásból, hogy ha jó zsoldot kap, ezzel könnyíthet anyagi gondjain, sőt ha kitünteti magát a harcokban és szerencsésen végigverekszik a háborút, a lengyelektől esetleg még birtokadományban is részesülhet. Most már csak az volt a kérdés, hogyan jusson ki Lengyelországba? Arra nem számíthatott, hogy a bécsi udvar engedélyével szegődhessék Zamoyski szolgálatába. Egyrészt azért sem, mert a lengyel kancellár vöröszertő volt a Habsburgok szemében, másrészt azért sem, mert korábban a bécsi udvar már kétszer elutasította Balassi effajta kérését.³² Ha tehát mégis ki akart menni, akkor először is itthon el kellett titkolnia, hogy valójában miért megy Lengyelországba, másodsor, nem kelhetett útra nagyobb kísérettel vagy éppen csapattal, mert ezzel gyanút ébreszt, s mint felségárulót elfoghatják. Hiszen Magyarországon mindenki tudta, hogy Zamoyskiék mire készülnek. Nem maradt hát más választása, mint a „kibujdosás”, az önkéntes exilium, s ehhez okot és ürügyet még csak keresnie sem kellett. Ott volt a mind elkeseredettebb viszálykodása Balassi Andrással a családi birtokok miatt, a dolgok anyagi oldalát nézve, érzelmi tekintetben pedig Losonczy Anna elutasító magatartása. S mint ismeretes, Illésházy Istvánhoz, Liptó megye főispánjához, tehát hatósági feletteséhez intézett levelében ezt is írta, legalábbis Illésházy így tudósítja Balassi távozásá-

³⁰ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. I. 364—366.

³¹ Uo. I. 375—378.

³² DÉZSI Lajos: Balassa Bálint minden munkái. Bp. 1923 Genius. II. köt. 612, 615—616. — A bécsi Hadilevéltárban: Kriegskanzlei Protocollum. Bd. 167. (1579) fol. 249_b—253_a; Bd. 173. (1583) fol. 243_b—244_a

ról 1589. szeptember 29-én az alsó-ausztriai rendeket: „Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassa Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassa Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülve éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakko felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhossa Balassi András, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül.”³³

Újabbán előkerült azonban egy másik levél is, amelyet három nappal korábban Forgách Simon főkapitány 1589. szeptember 26-án Surányból írt Pálffy Miklósnak Balassi „kibujdosásának” körülményeiről.³⁴ Ebben Forgách, aki akkor már Losonczy Anna új apósa, az alábbiakról értesíti Pálffy: „Amely gyalog követem ma jött meg Késmárkról, beszéllé, hogy Hibbén Balassi Bálintra találkozott volt, és igen jól tartotta. Végre szolgálinak osztotta minden marháját és csak másodmagával egy rossz paripán és egy rossz bórdolmányba ment Késmárkká. Énnekem, a fiamnak és a feleségének örökkön örökké való szolgálatját üzente. Kérdette tőle, hova megyen, hogy énnekem tudja megmondani. Azt mondta, hogy oda megyen ahova a két szemé lát. Azt is mondta, hogy egy nemes ember volt vele. Annak az útban azt beszéllette, hogy Krakkóba megyen és ott öltözik olasz ruhába és úgy indul el onnét. Kérdette hova megyen? Azt mondta, hogy tengeren túl megyen és soha ez országba nem jár, és hogy azt sírva beszéllette volna, és az nemes ember is sírt volna rajta, és hogy Késmárkra sem tért volna be, hanem mentent ment volna mellőle. Én azt hiszem, hogy Illyésházy uram indította meg az viceispánval. De ha budosni akart, azt csodálom, hogy olyan rosszul indult útra. Hiszem jobb volt volna szolgálival igen jó szervel most Lengyelországba kancellárius hadába menni, a holott úrrá is lehetett volna, ha emberséget művelt volna. De amint mutatta magát nincs módja, hogy messze ment legyen, hanem csak lapagni akar köztünk ez praetextus alatt, hogy exiliumba ment. Térítse meg az jó Isten szégenyt, hogy valamikor még szolgálhasson Istenének és hazájának.”

A két levél tudósítása szerint egy bizonyos, hogy Balassi köntörfalaz, színészkedik, megjátssza a „kibujdosót”. A hatósági személynek persze valami elfogadható okot is kell mondania, így hát Balassi Andrásra és Losonczy Annára hivatkozik, mint akik miatt „bujdosásra” kényszerül — Illésházy csak ennyit közöl, s neki Bálint nyilván ezt is írta. Forgách levele szerint viszont maga Balassi „kibujdosásának” okairól semmit sem szólt, vagy ezekről Forgách legalábbis hallgat. Azt ugyanis csak Forgách feltételezi, hogy „Illyésházy uram indította meg az viceispánval”, azaz Rakovszky Jánossal. Illésházy valóban szemet vetett a Balassi-birtokokra, de legális úton akart hozzájuk jutni, vagyis, ha előbb a király azokat visszaváltja vagy elkobozza, s így ő zálogbirtokként vagy adományként megszerezheti.³⁵ Forgách egyébként azzal kezdi, hogy Késmárkra küldött emberét Bálint Hibbén „igen jól tartotta”, és siet hozzáfűzni, hogy neki, valamint a fiának, azaz Forgách Zsigmondnak és „az feleségének”, tehát Losonczy Annának „örökkön örökké való szolgálatját üzente”. Lám Balassi tudja, mi a nagyúri illem, a jó modor: a szolgálival — mintha mi sem történt volna — üdvözetét küldi Forgáchéknak. De amikor a gyalog követ (aki nyilván nem nemes ember) azt kérdi, hogy hová megy, őt kurtán azzal intézi el, hogy „ahova a két szemé lát”. Azt már a szolga csak Bálintnak a nemes emberrel való beszélgetéséből lesi el, hogy Balassi előbb Krakkóba igyekszik, ahol olasz ruhát ölt, s „az tengeren túlra megyen és soha ez országba nem jár”. Bálint egyfolytában mellébeszél még a nemes embernek is, aki vagy nem tartozott legbizalmasabb barátai közé, s csupán meghatottságában sírt együtt Bálinttal, vagy ha mégis, akkor csak a gyalog követ jelenlétében nem beszélt nyíltabban valódi szándékáról. Az olasz ruha és a tengerentúl emlegetése nem okvetlenül jelenti azt, hogy Itáliába akart jutni, inkább a spanyol armadára való célzás lehet. De akkor meg miért indult el ellenkező

³³ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. I. 410.

³⁴ TÓTH István: Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbujdosásáról. MKsz. 1975. 61–66.

³⁵ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. I. 411–412.

irányba I Itáliába, Spanyolországba talán még legálisan és főleg rövidebb úton is elérkezhetett volna. Az egész beszélgetés úgy hat, mint aki „kibujdosásának” közvetlen célját leplezni kívánja, s el akarja arról terelni a figyelmet. Forgách viszont ráhibáz az igazi célra, ha számára nem is hihető, hogy egy mágnásivadék egyetlen szolgálóval, egy rossz gebén és hitvány bórdolmányban, s nem rangjához méltó kísérettel vagy méginkább csapattal vonuljon a lengyel kancellár seregébe, „a holott urrá is lehetett volna”. Íme egy félreérthetetlen utalás arra, hogy idehaza a vagyontalan Balassit, a sorozatos botrányok hőstét, már nem is tekintették igazán „úrnak”. Forgách pedig megfélemlít arra, hogy a méltó kísérettel való távozás éppen Balassi számára volt lehetetlen. Az egész „kibujdosás” tehát álcázása annak, hogy Bálint valójában a lengyel kancellár szolgálatába akart szegődni. De az is természetes, hogy az igazi okokból költészetében csak a romantikus, érzelmi résznek adott hangot.

Miután Forgách levele arról értesít, hogy gyalog követte szeptember 26-án ért vissza Surányba, ebből hozzávetőlegesen kiszámítható, hogy mikor találkozhatott Hibbén Balassi Bálinttal. Surányból Késmárkra a legrövidebb út is legalább 300 km, vagyis oda-vissza 600 km. Hogy ezt megjárja és a rábizott ügyeket elintézza, ahhoz mintegy két hétre volt szüksége, vagyis szeptember 12-e táján kellett útra kelnie Surányból. Balassival tehát szeptember 17–18-a körül találkozhatott Hibbén. Forgách Zsigmond és Losonczy Anna menyegzőjének napjáról — ha arra Bálint nem is volt hivatalos — bizonyára jóelőre értesült, s nem Forgách szolgájától tudta azt meg. Márpedig általa üzent Forgách Zsigmondnak és feleségének „örökkön örökké való szolgálatját”. Ezek szerint az esküvőnek szeptember első felében meg kellett történnie. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy a prágai királyi kancellárián szeptember 20-án egy oklevelet állítottak ki Ungnad Kristóf özvegye nevére. A prágai kancellária az új házasságot csak akkor vehette tudomásul, ha az esküvő perfektuálásáról megkapta a hivatalos írásbeli értesítést. Az viszont igen könnyen lehetséges, hogy ez a bejelentés szeptember 20-a előtt még nem érkezett meg Prágába.³⁶

A két levél ismeretében, azt hiszem, nyugodtan megállapíthatom, hogy Balassi „kibujdosásának” igazi okait nemcsak kitűnően álcázta, hanem eltávozását is Anna új házasságát követő hetekre időzítette.

Ezek után nem lesz érdektelen összevetnünk a Nagyciklus végét az imént előadottakkal. A Nagyciklus a 61. (*Vitézek mi lehet*) énekig 1589 júniusában vagy július elején készen volt. A 61. ének előtt ugyanis a legkésőbbi datált vers az 59. (*Szeretem istennem*) júniusban kelt, az utána következő 60. (*Az Zsuzsánna egy szép német leán*) pedig még korábban, „kurta oktávan a sovány bőjtben”. Az „ösmásolónak” tehát, akinek a gyűjteményéből a *Balassa-kódex*beli redakció 1610 körül készült, 1589 június vége és augusztus eleje között kellett Balassi „maga kezével írt könyvé”-t leírnia vagy egy olyan példányhoz hozzájutnia, amelyről azt hitte, hogy az Balassi saját kezeirása. Ez pedig akkor csak 61 éneket tartalmazott, mert a Nagyciklushoz tartozó következő énekét, a *Balassa-kódex* 71. (a Nagyciklus 62.) versét (*Vitézek karjokkal*) „Szent Lőrinc nap (augusztus 10.) után” írta Bálint. A rákövetkezőt, a *Balassa-kódex* 72. (a Nagyciklusban 63.) énekét (*Nyolc ifjú legén*) Szent Bertalon-nap (augusztus 24.) utánról keltezi, s ebben történik először említés arról, hogy „Világ határirra való bujdosásra keservesen indulván édes hazájából”. Ami a valóság nyelvére lefordítva azt jelenti, akkor már megérett benne a végleges elhatározás, hogy elszegődik a lengyel kancellár hadába. A Nagyciklus ezután következő éneke a 64. (a *Balassa-kódex*ban a 73.) *De mit gyötrez engem* kezdetű, szerzetetésének ideje nincs feltüntetve, de a 65. (a *Balassa-kódex*ban a 74.) *Pusztában zsidókat* kezdetű igen, mégpedig „Szent Mihály nap (szeptember 29.) előtt való harmad hétben”, azaz szeptember 8–15-e között készült. A Nagyciklus lezáró 66. (a *Balassa-kódex*ban a 75.) *Ó én édes hazám* kezdetű búcsúénekét, noha nincs keltezve, úgy vélem, időrendben is legutolsónak szerezte. Minthogy az utolsó öt ének közül három keltezett, a berekesztő 66. ének pedig nyilván legutoljára született, s e négy

³⁶ECKHARDT Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 180, 291.

ének a keletkezés időrendjében sorakozik föl, az egyetlen keltezetlen, a 64. (*De mit gyötresz engem*) költeményről is feltételezhető, hogy a maga időrendi helyén van. Az ének témája, egyes kifejezései, úgy gondolom, meg is erősítik ezt. Bálint Anna háládatlansága miatt saját háborgó lelkét csitíttatja, mert az asszony:

Ha hozzád hajlana, mégsem volna csuda,
De az lehetetlen, bár maga kívánná,
De magad jól tudod, hogy nem is kívánja,
Azért felejsz el, mert nincs több orvossága.

Az idézett 2. sor olyasvalamire céloz, amin már Anna, ha kívánná sem tudna változtatni, s ez aligha lehet más, mint az, hogy megtörtént házasságkötése Forgách Zsigmonddal. Az 5. szakaszban ki is mondja: „Mert az nyerhetetlen másnak adta magát”. S a következő 65. (*Pusztában zsidókat*) énekekben is van két sor, amely a házasság megtörténte utal:

Ámbár élje vígan felőlem világát,
Csak én bennem olts meg nagy szerelem lángját.

Ez utóbbi énekekről pedig tudjuk, hogy azt szeptember 8 és 15-e között írta, s az a sejtésem, hogy e héten vagy az előtte valón kellett a 64. énekeknek is készülnie, vagyis szeptember első felében, Anna új házasságkötésének napjaiban. A 64. (*De mit gyötresz engem*) ének azonban más szempontból is izgalmas. Ilyen sorokat olvashatunk benne:

Egyéb bűn jutalmát az fejedelmekre
Bízta Isten ez földi törvénytevőkre,
De az háládatlanság szörnyű vétkére
Maga visel gondot meg büntetésére.

Azért bízd ő reá bosszúd megtorlását,
„Íggyed, megmutatja rajta is ostorát,
Feledékenséggel viseld szüved kárát,
Mert az nyerhetetlen másnak adta magát.

.....

Ébredj fel azért már keserves sok bűdből,
S ne gondolkodjál ez rút bosszúállásról,
Bizonyíts ezzel is meg, hogy szereted jól,
Mert nem illik hozzád, hogy róla gonoszt szólj.

Balassit tehát megkörnyékezte a bosszúállás ördöge, melyet ugyan — az ének szerint — elhesseget magától, mondván „nem illik hozzád, hogy róla gonoszt szólj”. De valóban ilyen ártatlan volt-e Bálint?

„Kibujdosásáig” szerzett énekeiből a Nagyciklus megalkotásával a magyar irodalmat valami nagyszerűvel, addig sohasem volt új művel, műfajjal ajándékozta meg. Tudatos költői szándéka tehát tiszta és szeplőtelen, kompozíciója, lírai regénye a magyar irodalomnak századokig felül nem múlt, örökbecsű értéke. De hogyan látta, ítélte meg a korabeli hazai társadalom a költő-zseni alkotását? Volt bizonyára egy vékony réteg, amely megcsodálta, élvezte, értékelte Balassi rendkívüli költői tehetségét — Rimay János és köre elég bizonyosság erre —, s hajlandók voltak megbocsátani Bálint indulatos természetét, szertelenségeit, meggondolatlan cselekedeteit.⁸⁷ A főrangú és középréteg többsége azonban, ha elszórakoztatta is egy-egy éneke, a versfaragást nem sokra becsülte, s Balassiban inkább a hírhedt botrányhőst, a lírai regény megteremtőjében pedig inkább egy „botránykrónika” szerzőjét látta. Mert gondoljuk csak meg: az énekciklusban szerelmei közül jó néhányat nemcsak keresztnevével említ, hanem családi nevével

⁸⁷ ECKHARDT Sándor: Rimay János összes művei. Bp. 1955. 11—48.

együtt. A teljes nevükön szereplők közül ugyan alighanem már csak a két főszereplő: Losonczy Anna és Dobó Krisztina (Pethő Gáspárné) élt. Krusith Ilona 1586-ban meghalt; Bebek Judith Kendi Ferencné eddigi ismereteim szerint 1587-ben még élt, további sorsáról nincsenek adataim.³⁸ Morgay Katáról mindmáig semmit sem sikerült kideríteni. De ezek egyébként is mellékfigurák. A Nagyciklus központi alakja Losonczy Anna. Bálint a lírai regényt Anna Forgách Zsigmonddal kötött házassága napjaiban lezárta és maga mögött hagyta. S ha a Nagyciklust Annának közvetlenül talán nem is küldötte meg, de gondoskodott róla, hogy az asszony tudomására jusson, hiszen nyilvánosság elé bocsátotta.

Ez volt Bálint „nászajándéka”. Minden tudatosan időzítve! Elképzelhetetlen, hogy Balassi ne számította volna ki; ez a „bomba” robbani fog! Mégsem bízta tehát egészen istenre a bosszúállást. S ha a Nagyciklus keletkezését, kialakulását ekképpen a saját korába ágyazva látjuk, menten a semmibe foszlik a 100 énekből fölépített légvár, s kitűnik, hogy ezt a „nászajándékot” Balassinak eszébe sem juthatott még 33 istenes énekkel és egy prológgal egy csokorba kötni. A 66 énekből megszerkesztett versfűzér éppen így volt teljes egész és alkalomhoz illő.

Sejtette, hogy az újházas Annát mennyire felbőszíti ez a leleplező lírai regény. Különösen annak első fele. Mert ha a maga idején át is adta Annának a hozzá írt verseket, de azoknak legáltalában azt a részét, amelyből Anna neve kiolvasható volt, nyilvánosan nem terjesztette, hiszen szerelmüket titkolniok kellett. S ha suttogtak is 10–11 évvel ezelőtt Bálint és Anna viszonyáról, azt azóta már elmosta az idő, s biztosat senki sem tudhatott. A Nagyciklus azonban újra mindent felkavart, s amiről egykor csak szóbeszéd járta, az most ország-világ előtt írásban is hitelesen dokumentáltatott, bizonyossá vált. Nem csoda hát, ha a negyvenes éveiben járó friss menyecskét előntötte az epe, amikor hírét vette a másolatokban terjedő versfűzérnek. De addigra Bálint már országhatáron, árkon-bokron túl volt. S hogy megmutassa: ő nem nehezelt s jó szívvel van az ifjú párhoz, Forgách Simon szolgájával még „örökkön örökké való szolgálatját” is üzente nekik.

No de Anna sem maradt adós a válasszal. Közismert, hogy kardos menyecske volt, sőt ravasz, ingerlékeny és rossznyelvű. Bálint öccse, Balassi Ferenc írta Tokajból 1592 júliusában Telegdy Pálnak, hogy Losonczy Anna nyelvéből „inkább félek, Isten is tudja, az fegyverénél”.³⁹ Elképzelhető tehát, hogy ami rosszat egyáltalán egy emberről el lehet mondani, azt Bálintról az asszony világgá kürtölte.

Így válik aztán érthetővé, hogy amikor Balassi 1591 őszén Balassi András halálhírére váratlanul itthon termelt és mindenfelől azt hallotta, hogy hazatérése óta még inkább mint valaha, Anna becsületébe, önéretébe vágó dolgokat híresztel róla, följelentette s infámiapert indított ellene.⁴⁰ Mik lehettek Bálint vádjai, sajnos nem tudjuk, s az ügyből amúgy sem lett semmi, mert Anna kikerestette azt a végzést, amelyben Balassi Bálintot Dobó Krisztinával kötött vérfertőző házassága miatt infámiában elmarasztalták; s olyan valaki, akít ebben elmarasztaltak, nem indíthatott infámiapert mások ellen. De Anna nem elégedett meg azzal, hogy az ellene indított per lekerült a napirendről, viszonzásul ő perelte be Bálintot, annak az 1400 forintnak a vissza nem fizetése miatt, amelyet 10 évvel korábban egykori szeretője 1582-ben tőle fölvelt.⁴¹

A maga idején tehát Balassi Bálint még irodalmi tettével, a Nagyciklussal is szellet vetett és vihart aratott maga körül. S így a mű keletkezésekor hazai társadalmunkban inkább szépen megirt, jól megszerkesztett „botránykrónikának” számított, amely még a költő Zrínyi Miklós könyvtárában is „Gyarmati Balassa Bálint fajtalan éneki” címen volt nyilvántartva, s a XVIII. század végére lassan végképpen kikopott az utódok emlékezetéből.⁴² Egyelőre rejtve maradt

³⁸ Gróf Károlyi család oklevéltára. Bp. 1885. III. 440.

³⁹ ECKHARDT Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 190, 293.

⁴⁰ BÓNIS György: Balassi Bálint szentszéki pere. ItK 1976.

⁴¹ ECKHARDT Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943. 187–190., 295. — Ua.: Balassi Bálint összes művei. Bp. 1951. I. 328–329.

⁴² Az elkallódott Balassi-versmásolatokról I. ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint összes mű-

még a XIX. században bontakozó irodalomtörténetírás előtt is, hogy aztán 1874-ben történt újrafelfedeztetésével a magyar társadalom tudatában fokozatosan tisztuljon egy halhatatlan költő csodálatraméltó írói-művészi alkotásává.

Béla Varjas

LE GRAND CYCLE DE BALASSI

L'art et la mode de construire des cycles lyriques dans la poésie de la renaissance n'étaient pas inconnus pour Bálint Balassi (1554—1594) non plus. Dans la littérature hongroise c'est lui qui est le premier à encadrer dans des cycles la majorité prépondérante de ses poèmes. On a parlé déjà beaucoup, jusqu'ici aussi, dans l'historiographie littéraire hongroise, sur quelques chapelets mineurs de ses poèmes (les poèmes de Julia, les poèmes de Celia). De plus, on a vu surgir une hypothèse selon laquelle Balassi a projeté un recueil contenant 3 fois 33 + 1 c'est-à-dire 100 chants. Cette dernière hypothèse n'a d'ailleurs aucune base réelle.

L'auteur de cette étude examine la construction structurale du plus importants de ses cycles: le chapelet de poèmes composé que le poète a construit de plusieurs unités de ses chansons écrites jusqu'à son „émigration” en Pologne et que l'auteur appelle brièvement Grand Cycle.

Ce Grand Cycle se décèle incontestablement dans le recueil de chants manuscrit de Balassi, composé en 1610 d'après „son livre écrit par sa propre main”, nommé *Codex Balassa* (Publié à Budapest en 1944). Si nous tenons compte de l'erreur du copiste qui a troublé l'ordre du cycle à deux endroits par des textes de poèmes qui ne convenaient pas au contexte, et si nous les enlevons de parmi les poèmes, nous voyons se dessiner clairement un chapelet composé de 2 fois 33 c'est-à-dire de 66 chants, ce qui n'est pas autre chose que le roman lyrique spécifique, fictif, à un sujet fermé, de la période de la vie de Balassi qui s'étend jusqu'à son „émigration” en Pologne. C'est un roman d'amour avec Madame Kristóf Ungnad née Anna Losonczy au centre. Ce sont les poèmes de Julia qui forment le noyau du Grand Cycle; mais le sujet de cette confession personnelle est plus et autre que celui des chansons de Julia qui y sont insérées. Par son autobiographie lyrique (dont les premiers 33 chants contiennent les chansons écrites jusqu'à son premier mariage malheureux avec Krisztina Dobó et les 33 chants suivants ses poèmes écrits depuis son mariage jusqu'à son „émigration”) Balassi veut faire croire que c'est Anna-Julia qui est son unique grand amour, qu'il voulait toujours s'attacher par les liens du mariage — même dans la période de leur liaison interdite et secrète. Cette femme belle et riche était la cause de ce que cela ne s'accomplissait pas et cet échec a chassé le poète déçu dans son amour et humilié dans une „émigration volontaire”. C'est à cette pensée fondamentale que Balassi subordonne ses poèmes dans le Grand Cycle; ne suivant pas l'ordre chronologique, mais en suggérant toujours son amour pour Anna, il construit, avec une tension croissante, dans une manière consciemment contrastante, en mêlant ses chansons amoureux, héroïques et pieuses écrites avant et après son mariage, dans une grande unité unique — jusqu'au moment où il reste seul définitivement. Parce que Anna, devenue veuve, n'a pas choisi Balassi pour mari, alors non plus, mais elle s'est mariée avec Zsigmond Forgách.

La clôture du Grand Cycle et le départ du poète étaient fixés par le poète de sorte qu'ils coïncidassent avec la date du mariage d'Anna Losonczy et Zsigmond Forgách. C'était le chapelet publié et destiné à être diffusé qui était la „dot” du poète désespéré, dans lequel il a dévoilé devant le pays entier sa liaison amoureuse secrète avec Anna Losonczy — au grand dépit de la grande dame orgueilleuse.

Par cette composition de cycle extraordinairement artistique et plusieurs fois composée, par cette autobiographie lyrique en vers, le plus grand poète hongrois de la renaissance a créé un genre nouveau dans la littérature hongroise.

vei. Bp. 1951. I. 4—8. — Utolsóként a XVIII. században WALLASZKY Pál: *Conspectus reipublicae literariae in Hungaria* (I. kiadása: Pozsony—Lipscse 1785.) című munkájában említi, hogy Balassinak nyomtatásban megjelent „édesen folyó” versein kívül a tudósok könyvtárában kéziratban is bőven maradtak fenn költeményei, de hogy mifélek, arról már nem beszél.